

Tijdschrift voor gregoriaans

Hoe krijgen we het gregoriaans terug in de kerk?

Hebdomada III Paschae derde zondag van Pasen (A-jaar)

Het *Evangelie* vormt als het ware de bekroning van de lezingen: zoals de Verrezene zijn antwoord op het verhaal van de twee begint met 'O, onverstandigen, die zo traag van hart zijt in het geloof aan alles wat de profeten gezegd hebben', zo grijpt ook Petrus, die in beide lezingen aan het woord komt, terug naar het Eerste Testament. Eerst in zijn eerste preek met een lang citaat uit psalm 16: 'van eeuwigheid her is bepaald dat de dienaar niet uitgeleverd wordt aan het graf'. En vervolgens in zijn eerste brief, waarin hij eveneens die vóórbeschikking noemt: 'Christus, het lam zonder vlek of gebrek, dat uitverkoren was vóór de grondlegging der wereld'.

De gebeden grijpen eveneens terug op de verlossing van het oude, op de verjonging en wijst vooral ook vooruit naar onze 'jongste dag'.

We leven in de volheid der tijden, in het grote spirituele NU dat beide Testamenten samensmelt tot één en ons verjongt, aldus zingt het gregoriaans deze zondag: weest dus blij en getuig van dat perspectief, alleluia, lof aan God!

De *introitus Iubilate* heeft de dynamiek van een warming up. De eerste

zin jaagt ons op: kom op, aarde, laat je horen! alleluia! De tweede zin is bij begin en eind (het tweede alleluia) gevat in een crescendoformule: uit grondtoon sol naar de dominant do (aangehouden lang-kort-kort-lang) met in het middendeel twee keer een elastisch (snel omhoog, langzaam omlaag) verbredende formule bij *dicite* en *nomini*. De derde zin, daar komt het op aan, begint bij het krachtige *date* en laat dezelfde elastieke formule uit de vorige zin ten derde male terugkomen, nu als climax van het hele lied: *gloriam laudi eius*. Daarheen groeit het zingen. Een drievoudig alleluia, met het elastiek in het derde, stuwt de beweging omhoog, naar het hooggestemde vers. En in de herhaling eerst weer het opveren, dan het opladen en tenslotte de ontlading in de lof Gods, alleluia, alleluia, alleluia.

Aanwijzing Dom Boer: 'Het geheel blij, plechtig en krachtig zingen, maar met al de vereiste schakeringen'.

De beide **alleluia's** zijn uit het Emmausverhaal. Het eerste is qua melodie een aanpassing, en 'tekstadaptaties zijn zelden van gelijke kwaliteit als het origineel', zegt A. Kurris (TvG 1997-4, p. 168), en hij duidt vooral

‘op het terrein van de gevoelswaarde die de oorspronkelijke tekst met de melodie heeft’, daar vooral kan het misgaan. En ja, als je gaat vergelijken; het originele lied (zie GT pag. 317) legt accenten meteen bij het begin: een aanroep tot God: *Domine Deus salutis meae*, waarna de melodie ontspannend afdaalt naar de formule bij *clamavi*, waar in ons paasalleluia juist het emotionele hoogtepunt verschijnt bij *Iesum*. En waar het oorspronkelijke alleluiavers met een brede zware opstijging bij *et nocte* de roepkreet weer herneemt, krijgt het vervolg bij het alleluia van vandaag eerder de vreugde van de herkenning. Een echte herdichting dus, en naar de mening van Dom Boer een zeer geslaagde: “Een hemels mooi Alleluia. De pure zoetheid waarmee hier de woorden *Dominum Iesum* worden gezongen is een wonder dat alleen het Gregoriaans kan bewerken. ... Het is werkelijk of de Heer Jezus zich aan ons hart openbaart’. En hij beschrijft de compositie als een uitwerking van de eerste aanzet van *alleluia*, op de modale noten mi, sol en si: vanuit de grondtoon mi even de sol raken en met extra drang (*pressus* op mi) weer van de grond af omhoog naar de si-do en eigenlijk rustend op de si, want de la is niet meer dan ‘een vloeiende bindingsnoot. In de drie onderdelen van den jubilus make men telkens een arsis naar de dubbele do, terwijl de rest wordt gegeven als thesis en uitdeining ... De melodische uitwerking van dezen jubilus met do-la-si-sol,

contrast en echowerking moet iedereen musicus bekoren. Het vers bestaat uit twee zinnen, waarvan de laatste met een prachtige variant op *in fractione* en een volmaakt accent op *panis* het *alleluia* herhaalt’. En ondertussen hebben we de Heer herkend. ‘De Paastijd is het leven met den verrezen Zaligmaker, en zijn tegenwoordigheid schijnt de gezangen van dezen tijd te doortrekken. ... De Heilige Geest is een kunstenaar die, als Hij iets nieuws schept, zich toch eigenlijk telkens weer herhaalt’.

Het tweede **alleluia** is wel origineel, geen tekstaanpassing aan een eerdere melodie dus. Het komt echter in lang niet alle bekende handschriften voor, behoort niet tot de oudste alleluia’s maar is wel tiende-eeuws! Dom Boer leidt dit gezang in als ‘een van de glories van den Paastijd. Het *Alleluia* zelf maakt al zijn cadensen op de mi. Daarom denken wij hier eerder aan een overweging dan aan een jubelzang; hoewel ook dit laatste niet is uitgesloten, maar dan in de diepte van het hart: Ja waarlijk, het moest zo zijn: Christus moest lijden, en zó zijn glorie binnengaan ... De opbouw van de jubilus is duidelijk genoeg: intonatie – een dubbele voorbereiding – dubbel accent – coda’. En dan de tekst van het evangelie die we zo meteen zullen horen. Tekst en melodie tonen de glans van de Verrezen, heel ingetogen, klaar en overtuigend. Dom Boer: ‘Hoor de twee meditatieve, rijmende finales van *oportebat* en

Christum, hoor het melodische accent op *pati*. *Et resurgere*: ja, zo moest het zijn. *A mortuis* maakt weer de opgeheven finale, waar het *Alleluia* zelf ook zo karakteristiek op uitloopt. Opgeheven finales suggereren haast altijd een geest die niet klaar is met denken, die zich verliest in de beschouwing. Dan komt de grote tweede zin met zijn dubbele, plechtige affirmatie:

*et ita intrare
in gloriam suam.*

Mooier kan zo'n tekst bijna niet gezegd worden: het schittert en straalt van ingehouden glorie. En Dom Boer voegt er muziekagogisch aan toe: 'Groots phraseren, met innerlijke kracht, geweld zelfs als men wil: dat is het beste wat men zeggen kan bij deze geestelijke en muzikale schepping, die toch zulke eenvoudige middelen gebruikt'.

Het **offertorium** is weer een vierde modus, met weer die opgeheven finales die we in het tweede *alleluia* ook al hoorden. De twee eerste finales, bij *Dominum* en *mea*, eindigen op mi-fa, bij de derde zin zien we een opgeheven mediant sol-la bij *meo* en de subtonica re op *ero* ter voorbereiding op het afsluitende *alleluia*. Inderdaad zoals Dom Boer dit soort finales aanvoelt: het denken voorbij, dit keer één en al lof. Meteen het eerste woord *lauda* al: een brede, warme golf omhoog en weer omlaag. De tweede zin gebruikt hetzelfde woord, *laudabo*, als opstapje om *Dominum*

nog een terts extra de hoogte in te kunnen steken. De derde zin hergebruikt alle bewegingen nog een keer, om bij *ero* omlaag te buigen, vervuld van durende dankbaarheid. Een verinnerlijkt *alleluia* geeft ons terug aan de stilte. Zoals vaker besluit Dom Boer met een zangpedagogisch vermaan: 'Zelfs bij een snel tempo kan de indruk van bespiegeling en rust bewaard blijven, terwijl een indruk van onbeheerstheid en haast heel goed kan samengaan met een langzaam tempo'.

Vier woorden slechts, de **communio** van het A-jaar, ook weer genomen uit het evangelie van vandaag. Maar die vier leiden ons wel de hele toonladder langs. Meteen het eerste woord *surrexit*, wat in de verte ook herinnert aan het *resurrexi* van paaszondag, schiet, eerst met een porrectus en dan een hele snelle scandicus, enkel versierd om nóg sneller te lijken, de hoogte in, naar *Do(-minus)* toe, weer met een geleidingsneum naar de laatste noot omhoog. Alles wijst als een schicht de lucht in, tot en met *Do-*. Dan, als een plotse luchtspiegeling staat daar de Heer, met vier zware noten (*-minus*), op gelijke hoogte met ons. *Et apparuit Petro*: met dezelfde zwaarte en in een melodie die een expert als Dom Boer meteen herkent van de Petrusfeesten, de antifoön *Tu es Petrus* (GT 550). Een beetje kennis van neumen, articulatie, formules en repertoire geeft aan zo'n antifoontje meerdere lagen, waardoor het in al

zijn kleinheid naar alle kanten gaat schitteren als een diamant.

Eigenlijk is de *communio* al af, maar het is paastijd en dus komt er nog een *alleluia* achteraan. En ook deze is origineel: sluit boven aan op wat we al hoorden, de verrezen Heer en laat Hem als het ware in golven naar beneden komen. Het is alsof die drie herhalingen van onderop naar de grondtoon (do) het verdriet, de schaamte en de twijfel van de menselijke Petrus moeten wegpoetsen. Dan

pas realiseert hij zich: Hij is het! Het gezang eindigt op dezelfde formule als van *Petro*: langzaam komt hij tot zichzelf. En wij met hem, in *communio* met Hem. Dom Boer: 'Het *alleluia* is maar toegift, maar een heerlijke toegift, die op Pasen niet mocht ontbreken. ... Een zeldzaam mooie antifoon, plechtig en geheimzinnig'. En ik voeg toe: hoe mooi gekozen op deze zondag, bij deze lezingen, waar Petrus zo prominent aan het woord komt.

Het TIJDSCHRIFT VOOR

GREGORIAANS is een uitgave van de
Stichting Amici Cantus Gregoriani.

Het verschijnt driemaandelijks en richt zich
op allen, die zich verbonden weten met
het gregoriaans.

Kopij voor het volgende nummer dient 2011
20 juli 2011 op het redactie-adres binnen
te zijn. Inlichtingen, ook voor advertenties,
bij de administratie.

Redactie:

Katrijn Kuypers, Arnoud Heerings,
Gerrit van Osch, Albert Koopmans

e-mail redactie:

tijdschrift@acg.nu

Administratie:

J. Kwast

Rijsenburgselaan 7

3972 EG Driebergen-Rijsenburg

Bestuur van de Stichting A.C.G.:

A. Zielhorst, *voorzitter*

mw. E. Veldhuyzen van Zanten, *secretaris*

J. Kooij, *penningmeester*

B. Lamers

B. Dicker

T. Op de Coul

Adres secretaris:

Van Hogendorpstraat 15

3581 KB Utrecht

website:

<http://www.acg.nu/>

Vormgeving: Jacqueline Elemans, Egmond
aan den Hoef

Druk: drukkerij Van Stiphout, Helmond

ISSN: 1380-9776

Abonnementen:

Individueel abonnement:

per kalenderjaar

Voor Nederland:: € 30,-

Voor het buitenland € 32,-

Koorabonnement, minimale afname 3 exemplaren,
€ 20,- per exemplaar

Voor Nederlandse studenten : € 15,-

Voor buitenlandse studenten : € 17,-

Advertentietarief:

1/1 pagina: € 180

1/2 pagina: € 90

1/4 pagina: € 50

Postrekening 39586

Bankrekening 42.06.65.323

alle rekeningen t.n.v. penningmeester

Stichting Amici Cantus Gregoriani

te Culemborg

Voor abonnementen wende men zich
tot de administratie.

Het abonnementsjaar is gelijk aan het
kalenderjaar. Abonnementen kunnen op elk
moment ingaan en lopen automatisch door,
tenzij uiterlijk dertig dagen voor het einde van het
kalenderjaar schriftelijk wordt
opgezegd bij de administratie (zie hiervoor).

U gelieve adreswijzigingen drie weken
van te voren te melden eveneens bij
de administratie, met opgave van oud en
nieuw adres.

Hoe krijgen we het gregoriaans terug in de kerk?

Zelden is uw redactie zolang bezig geweest met het samenstellen van een nummer van het tijdschrift als deze keer het geval is. Het onderwerp raakt niet alleen onze objectieve belangstelling maar komt ons zo dicht aan het hart dat we menige vergadering aan discussies over dit onderwerp hebben besteed.

De vraag 'hoe krijgen we het gregoriaans terug in de kerk' raakt namelijk ons bestaansrecht, onze motivatie en passie om dit tijdschrift te maken en er uren, dagen vrije tijd per jaar in te steken.

'Waar doe je het voor', zou een afgeleide vraag kunnen zijn. De discussies gingen gepaard met kopjes koffie en glazen wijn. En ik kan u verzekeren dat het bijzonder aangenaam is om met een groepje begeesterlingen zó diepgaand op een onderwerp in te gaan. Want vanuit de oorspronkelijke vraagstelling, die u hierboven geciteerd ziet, kwamen we al gauw op de tweede, derde en vele afgeleide vragen. Wat bedoel je met terug in de kerk? Zuiver liturgisch of kunnen we het gregoriaans ook een plaats geven in paraliturgische vieringen en wat is er mis met gregoriaans in concertvorm? Is de kerk dan slechts akoestische ruimte? En als het gregoriaans is verdwenen, is dat dan voor het eerst in de geschiedenis? Moeten we niet eens kijken naar

wat er in de tijd van Dom Mocquereau aan de hand was? Zat hij in een vergelijkbare situatie als wij nu? En wat heeft Vaticanum II te maken met de ontwikkelingen waarin we nu midden in zitten? Wat is de toekomst van het gregoriaans? Alle vragen leidden tot nieuwe ideeën over wie we zouden interviewen en met welke invalshoek. De accenten verschoven per vergadering ... weer een fles wijn verder.

Tot je een streep moet trekken. De deadline naderde en ondanks het gegeven dat we nog eindeloos door konden filosoferen over dit onderwerp hebben we besloten om u de huidige stand van zaken van ons 'onderzoek' te presenteren. We hebben kernartikelen van Richard Bot, Anton Vernooij en Arnoud Heerings en levendige interviews met Gerard Kock, Alfons Kurris, Wilko Brouwers, Jos Leenen, mgr. Bluijssen, Bruno Wilderbeek en Henk van Breukelen. Een bonte mengeling van mensen uit de praktijk van vroeger en nu.

Mocht u in deze wervelstorm aan artikelen in dit themanummer de draad zijn kwijt geraakt, dan kunt u rustig op adem komen met de Uitgelezen Zondag van Pinksteren.

KK

De schrijver bespreekt in dit artikel de ontwikkelingen met betrekking tot het gregoriaans naar aanleiding van het Tweede Vaticaans Concilie.

Herbronning van de liturgie als motor voor het gregoriaans

Nogal eens wordt de stelling geponneerd dat het Tweede Vaticaans Concilie het gregoriaans zou hebben afgeschaft. Wie echter het verloop van het concilie en de conciliedocumenten bestudeert zal tot een andere conclusie komen. Ook een nauwkeurige observatie van de ontwikkelingen in Nederland op het institutionele niveau laat zien dat men van meet af aan een meersporenbeleid heeft gevolgd.¹

Vaticanum II is het startpunt geweest van een nieuwe fase in het proces van de herbronning van de liturgie, die ook een enorme stimulans heeft gegeven aan het gregoriaans. Dit proces van herbronning was al eerder in gang gezet in de liturgiewetenschap, maar kreeg zijn bevestiging in de besluiten van Vaticanum II. De herbronning in het gregoriaans heeft zich voltrokken op het niveau van de keuze van de teksten, de liturgisch-muzikale vormen, de restauratie van de melodieën en de interpretatie van de gezangen. De diverse aspecten van deze herbronning passeren de revue in dit artikel en laten zien tot welke verscheidenheid van liturgisch-muzikale vormen dit proces heeft geleid en hoe het een bijdrage heeft geleverd aan de spirituele betekenis van het gregoriaans.

Vaticanum II

Van meet af aan was de liturgiehervorming van Vaticanum II bepaald door twee aspecten: a. ‘terug naar de bronnen’ b. ‘vernieuwing’.

In zijn toespraak aan het slot van de Internationale gebedsweek voor eenheid kondigde paus Joannes XXIII op 25 januari 1959 het Tweede Vaticaans Concilie aan. In deze toespraak merkt hij op dat het zijn vaste voornemen is “om terug te grijpen naar de oude vormen van de verkondiging van de leer [...] die in de geschiedenis van de Kerk, in tijden van vernieuwing, op buitengewoon praktische wijze vruchten hebben opgeleverd [...]”.²

Ten aanzien van het gregoriaans is het opmerkelijk dat al tijdens de vierde zitting van het concilie gregoriaanse gezangen werden gezongen zoals die later in het *Graduale Simplex* zijn opgenomen zoals bijvoorbeeld de *psalmus responsorius*.³ Hiermee gaf men direct uitdrukking aan hetgeen door Joannes XXIII als een van de twee uitgangspunten van het Concilie werd gezien. Voor bijvoorbeeld het zingen van de antwoordpsalm na de eerste lezing koos men voor de *psalmus responsorius*, een vorm die historisch gezien vooraf is gegaan aan de vorm van het *graduale* in het *Graduale Romanum*.⁴ Bij introitus, alleluia en *communio* wer-

MISSÆ
IN QUARTA PERIODO
CONCILII ŒCUMENICI
VATICANI II
CELEBRANDÆ

TYPIS POLYGLOTTIS VATICANIS - MCMLXV

den veel meer psalmverzen opgenomen in vergelijking met het Graduale, waardoor deze gezangen meer van hun oorspronkelijke responsoriale karakter terugkregen. Nieuw was het zingen van psalmenverzen bij de *antiphona ad offertorium*.

De vruchten van deze herbronning werden verder uitgewerkt door de zogenaamde studiegroepen die door de Postconciliaire Raad voor de Liturgie waren ingesteld na januari 1964. Zo hield groep 25 zich bezig met de uitgave van de officiële zangboeken zoals het Kyriale simplex (1964/1974), Graduale simplex (1967/1974) en de Ordo cantus missae (1972).⁵ Opvallend daarbij is dat het Graduale simplex met de genoemde nieuwe/oude vormen al vrij snel na het concilie verscheen (1967).⁶ In feite vormt het Graduale simplex de uitwerking van de wens die in artikel 30 van de Constitutie werd geformuleerd: “ter bevordering van de actieve deelname

moeten de acclamaties, de antwoorden, het psalmgezag, de antifonen en gezangen begunstigd worden.”

In artikel 117 werd de uitgave van dit boek expliciet genoemd. In artikel 30 ligt echter het grondplan opgesloten van de liturgisch muzikale vormen welke in het Graduale simplex zijn opgenomen.

In de Constitutie over de Heilige Liturgie wordt specifiek ingegaan op de positie van het gregoriaans. Zo wordt in artikel 54 aangegeven dat het volk het ordinarium ook in het Latijn moet kunnen bidden of zingen. In artikel 116 wordt ingegaan op de plaats van het gregoriaans welke eigen is aan de Romeinse liturgie. Specifiek wordt er in de instructie ‘*Musicam sacram*’ (1967) op gewezen dat: “voor alles de studie en de uitvoering van het gregoriaans gestimuleerd moet worden, omdat het vanwege zijn bijzondere kenmerken een zeer waardevolle grondslag is van de kerkmuzikale cultuur.”⁷ Tot slot is artikel 117 van groot belang geweest voor het streven naar een authentieke uitvoering van het gregoriaans op basis van een melodische versie die recht doet aan het bronnenonderzoek: “de authentieke uitgave van de boeken voor de gregoriaanse zang moet worden voltooid; zelfs moet er een betere kritische uitgave tot stand komen van de boeken die na de vernieuwing van de H. Pius X reeds werden uitgegeven”.⁸

A. Terug naar de bronnen:

Thesauri biblici largius aperiuntur.

Naast de hiervoor genoemde twee aspecten is er nog een ander belangrijk facet dat van invloed is geweest op de liturgiehervorming, namelijk de hernieuwde aandacht voor de Schrift en in het bijzonder de innige band tussen de rite en het woord bij de viering van de

liturgie. Twee nummers uit de liturgie-constitutie zijn van belang, nr. 35 en 51:

“In de heilige viering moet een ruimer, meer afwisselend en aangepaster lezing van de heilige Schrift worden ingevoerd.” (35)

“Om aan de gelovigen een rijker voedsel van Gods woord te bereiden moeten de schatten van de bijbel wijder worden opengesteld.” (51)

Deze nummers hebben grote invloed uitgeoefend op het gebruik, de ordening en de keuze van de teksten uit het gregoriaanse repertoire.

1. Allereerst betekende de overgang van een eenjarige naar een driejarige cyclus voor de viering van de eucharistie op zondag, en naar een tweejarige lezingencyclus op de weekdays, in combinatie met de invoering van een nieuwe liturgische kalender, een verandering in de ordening van de gregoriaanse gezangen. Een en ander werd geregeld in de *Ordo Cantus missae* (1972).⁹ Deze invloed had een positief effect op het repertoire, immers neo-gregoriaanse gezangen die in latere tijden waren toegevoegd aan het misrepertoire werden verwijderd, ten gunste van de herinvoering van authentieke gezangen die in de loop der tijden waren verdwenen uit het repertoire. In totaal gaat het hier om bijna twintig gezangen. Authentieke gezangen die als gevolg van het verdwijnen van bepaalde weekdays overvloedig waren (bijvoorbeeld in de Advent en tussen Hemelvaart en Pinksteren) werden opnieuw verdeeld over het liturgisch jaar of nemen de plaats in van gezangen die vroeger diverse keren werden herhaald in het liturgisch jaar of werden geplaatst op heiligenfeesten die geen eigen proprium hadden. Al deze maatregelen zijn een direct gevolg van het focus van de herbronning. Overigens betekende de verande-

ring van de ordening van de gezangen niet dat de inhoudelijke band tussen de gezangen en lezingen over de volle breedte van het liturgisch jaar groter werd. In de sterke tijden is die band zeker aanwijsbaar, maar in de zwakke liturgische tijden (zondagen door het jaar) geldt dat beslist niet voor alle gezangen. Wel heeft men geprobeerd, waar mogelijk, de band te versterken tussen de *communio* en de lezingen van de driejarige cyclus.¹⁰

2. Sterker dan in het herziene *Graduale Romanum* van 1974, is de invloed van het focus op de Schrift merkbaar in de keuze van de gezangen in het *Graduale simplex* (1967/1974). Het psalterium komt veel rijker aanbod: bij introitus, psalmus responsorius, psalmus alleluaticus en offertorium is een groter aantal psalmverzen voorzien dan bij de introitus, *graduale*, alleluia en offertorium in het *Graduale Romanum* van 1908 en van 1974.¹¹

Als voorbeeld de votiefmis voor de heilige Geest zoals die voorkomt in het *Graduale Romanum* van 1908 vergeleken met de ordening van deze mis zoals hij gevierd werd tijdens het Tweede Vaticaans Concilie. (Zie de tabel op de volgende bladzijde)

3. Een opvallend verschil is dat, in tegenstelling tot het *Graduale Romanum* van 1908, in het *Graduale Romanum* van 1974 bij ieder gezang de bijbelperikopen worden vermeld waarop de tekst van het gezang is geënt. Dat is meer dan alleen een ‘cosmetisch verschil’. Het toont aan dat men zichtbaar wilde maken hoe de Schrift en dan met name het Oude Testament present is in de ‘cantus’ van de eucharistieviering. In totaal zijn in het vernieuwde *Graduale* van 1974, 499 gezangen afkomstig uit het Oude Testa-

Graduale Romanum 1908, Missa votiva de Spiritu Sancto, [72-75].	Missae in quarta periodo concilii oecumenici Vaticani II celebrandae, Missa de Spiritu Sancto VII, 44-49.
Introitus Spiritus Domini. Wijsh. 1,7, v. Ps. 67, 1	Antiphona ad introitum Spiritus Domini, v. Ps. 67, 1-5.
Graduale Beata gens. Ps 32, 12, v. Ps. 32, 6	Psalmus responsorius, v. Ps. 71,1-4
Alleluia Veni sancte Spiritus	Alleluia, v. Ps. 85,1-2
Offertorium Confirma hoc Deus, Ps. 67, 29-30	Antiphona ad offertorium Benefundata est, v. Ps. 137,1-4
Communio Factus est repente, Hand. 2,2,4	Antiphona ad communionem Mandatum novum da vobis, v. Ps. 118,1-10

ment, waarvan 423 uit de psalmen. Daarentegen zijn ‘slechts’ 102 gezangen geënt op teksten uit het Nieuwe Testament, 11 gezangen zijn gebaseerd op niet-Bijbelse teksten.¹²

4. Niet alleen werd het aantal priefaties en eucharistische gebeden uitgebreid na Vaticanum II, ook vonden er verschuivingen plaats in het gebruik van de priefatie in relatie tot het lezen van de Schrift. Zo wordt bijvoorbeeld alleen op de 5e zondag van de Veertigdagen tijd in jaar A een verbinding gelegd met het evangelie (opstanding van Lazarus) doordat in de priefatie een aparte passage hieraan refereert. In jaar B en C wordt op de 5e zondag de algemene priefatie van de Veertigdagentijd gezongen. Daarmee klinkt de lezing van de Schrift veel sterker dan voorheen door in het eucharistisch gebed en is de formele relatie tussen Woord en Sacrament veel hechter geworden. In feite is daarmee het eucharistisch gebed voor een klein deel onderdeel geworden van het proprium missae.

5. De ordening van de lezing uit de Schrift in het Getijdengebed werd grondig herzien en uitgebreid. De structuur

van het Romeins officie werd gewijzigd. Al deze wijzigingen hadden een enorme uitbreiding tot gevolg van het repertoire aan antifonen, responsories en hymnen. Helaas heeft het jaren geduurd voordat een bruikbaar repertoire aan antifonen en responsories was verzameld uit de diverse bronnen, op basis van de gekozen teksten/incipits zoals aangegeven in de Ordo Cantus Officii van 1983.¹³ Een vrucht van dit lange proces is echter wel geweest dat een aanmerkelijk deel van het officierepertoire is uitgebreid met antifonen uit het vieux fonds die eeuwen lang niet in gebruik zijn geweest.

6. De genoemde nrs. 35 en 51 hebben er ook toe geleid dat er een formele relatie is ontstaan tussen de keuze van de schriftlezingen op de zondag en de keuze van de antifoonteksten bij de nieuwtestamentische cantica in lauden en vespers. In de nieuwe ordening van de gezangen in het officie zijn op zondag in het kader van de driejarige cyclus verschillende antifonen voorzien voor het a, b en c jaar bij de lofzang van Zacharias en de lofzang van Maria. Ook heeft het uitgangspunt er toe geleid dat het repertoire van gezangen voor lauden en vespers is uitgebreid met een behoorlijk

aantal oud- en nieuwtestamentische cantica die voorheen nooit voorkwamen in deze vieringen.

B. Terug naar de bronnen:

semiologie

De semiologie als een wetenschap is ook mede beïnvloed door de genoemde nrs. 35 en 51 uit de liturgieconstitutie. Zij kan worden beschouwd als uitvloeisel van het aspect 'herbronning'. Stond aanvankelijk vooral de paleografie in de voorgrond bij de restauratie van het gregoriaans, door de semiologie kwam ook de Bijbelse betekenis achter de neumen 'tot leven' en daarmee de woord-toon verhouding in het gregoriaans, met andere woorden, welke relatie de melodie is aangegaan met de tekst. Ter illustratie: op uitnodiging van de studietoelichting van de NSGV gaf Dom G. Joppich in 1979 (het Graduale triplex was net verschenen!) een lezing rond de vernieuwde inzichten in de uitvoeringspraktijk van het gregoriaans. Het was een eerste kennismaking met de semiologie. Aan de hand van de antifoon *Videns Dominus flentes* en diverse voorbeelden van gezangen waarin de bivirga voorkomt op de eind lettergreep van een woord, werd tastbaar wat deze herbronning betekende: kennis van de betekenis van de neumen levert een bijdrage aan de exegese van de bijbeltekst en het verstaan er van in de context van het ontstaan van de gregoriaanse gezangen.¹⁴ De genoemde antifoon is een treffende illustratie hoe door middel van de neumen de menselijke natuur van de persoon van Christus aan ons wordt openbaar: Jezus begint te huilen als hij de huilende zusters van de gestorven Lazarus ontmoet. Zie in dit verband de eerste helft van deze melodie waar in de syllabische stroom van de melodie de accentlettergreep *flentes* reliëf krijgt

door de verlengde virga (Einsiedeln 121) en de uncinus met t(enere) (Laon 239) en de accent pes (initio debilis) op *lacrimatus* (een nieuw interval la-fa in de context waarin de melodie zich tot dan toe heeft ontwikkeld).

De wijze waarop Joppich en anderen de zin en betekenis van de neumen tot leven wecten, kan als een fase van spirituele herbronning worden omschreven. Hierdoor wordt op een heel eigen manier recht gedaan aan het uitgangspunt *The-sauri biblici largius aperiantur*.

C. Vernieuwing:

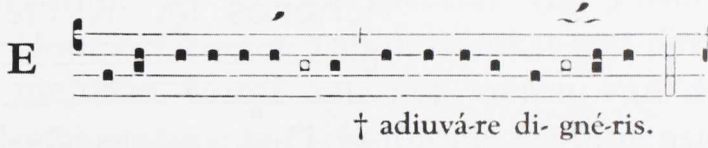
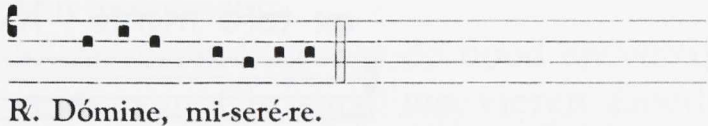
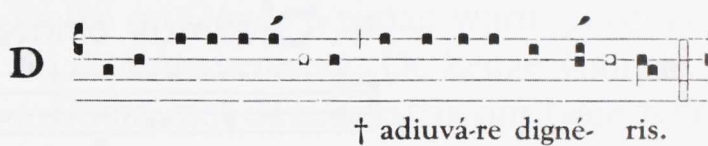
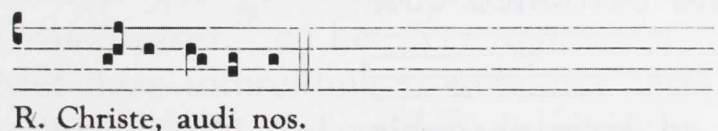
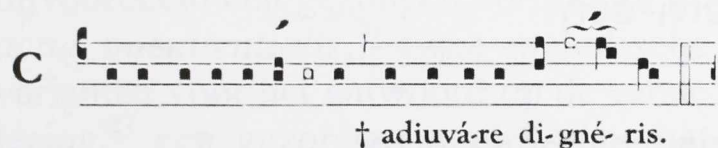
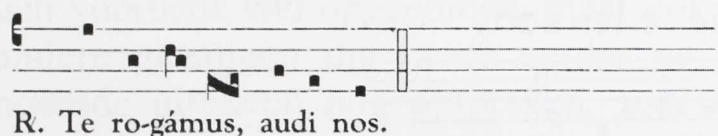
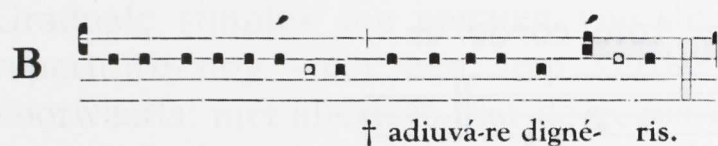
participatio actiosa

De *participatio actiosa* is een centraal element in de vernieuwing. Het heeft er toe bijgedragen dat er een veelzijdigheid aan nieuwe 'oude' liturgisch-muzikale vormen is opgenomen in de vernieuwde zangbundels na Vaticanum II waardoor aan dit principe recht kan worden gedaan. In dat kader is het veelzeggend dat in artikel 30 van de Constitutie over de heilige liturgie een opsomming wordt gegeven van verschillende liturgisch-muzikale vormen waarbij als eerste worden genoemd de acclamaties en de antwoorden als vormen van actieve deelname. Vervolgens worden dan genoemd het psalmgezag, antifonen en gezangen. Met name de gezongen voorbede en de gezongen acclamaties en antwoorden in de eucharistieviering dragen bij aan een rituele functionaliteit van de *participatio actiosa* door de gelovige gemeenschap. Ook de introductie van acclamaties en antwoorden voor volksdeelname in het vernieuwde Romeins officie (Liturgia Horarum) betekende een belangrijke vernieuwing. Zie in dit verband het antwoord bij de aanroepingen in het morgengebed en bij voorbede in het avondgebed, de korte beurtzang na de korte schriftlezing in alle uren en de antwoor-

den bij openings- en slotvers, zegen en wegzending.

Mogelijk het allereerste voorbeeld dat beïnvloed is door nr. 30 is het reeds eerder genoemde boekje *Missae in quarta periodo concilii oecumenici Vaticani II celebrandae*. De nrs. 86-91 in dit boekje zijn zes verschillende vormen van de gezongen voorbede met vijf verschillende antwoorden.¹⁵ De (gezongen) voorbede/gebed van de gelovigen was een nieuw element in de viering van de eucharistie dat als zodanig niet bestond in de liturgische praktijk vóór Vaticanum II.¹⁶ Het is een uitwerking van nr. 56 van de 'Instructie om de uitvoering van de

Constitutie over de Heilige Liturgie regelen'.¹⁷ In de context van die tijd betrof het een nieuw gezang waarvan de intenties bedoeld waren om niet gezongen te worden door de priester, maar door de diaken, zanger of een ander persoon.¹⁸ Naast de klassieke onderdelen van het ordinarium, is dit de enige nieuwe muzikale vorm in deze uitgave.¹⁹ Waarschijnlijk na het verschijnen van het boekje *Missae in quarta periodo* [...] werd in Rome het boekje *Cantus* [...] gepubliceerd.²⁰ In dit boekje is het aantal muzikale modellen uitgebreid van zes naar acht. Deze acht modellen werden nogmaals gepubliceerd in het *Graduale simplex* (1967/1975).

In de instructie *Musicam Sacram* (1967) wordt het gebed van de gelovigen gerekend tot de tweede graad van deelname door gelovigen aan de zang. Daarom is het vreemd dat deze muzikale vorm nadien niet is opgenomen in het vernieuwde *Graduale Romanum* van 1974, maar wel voorkomt in het *Graduale simplex*. Het feit dat er zes en later zelfs acht verschillende muzikale mogelijkheden worden aangereikt, geeft aan hoe belangrijk men deze vorm achtte ten tijde van het Tweede Vaticaans Concilie en in de periode daarna. In modaal opzicht

wordt een breed palet aan mogelijkheden geboden: een recitatief op do en mi, en in modus III, IV, VIII etc. met verschillende teksten en melodieën voor de acclamatie door de gelovigen. In modaal opzicht waren dit nieuwe vormen ten opzichte van de tot dan toe bekende klassieke praktijk van de modi uit het octoëchos.

De aandacht voor de gezongen voorbeden bleef niet beperkt tot de viering van de eucharistie. Ook in het vernieuwde getijdengebed werd deze vorm weer geïntroduceerd. Zo wordt in de Algeme-

ne inleiding op het Getijdenboek gesproken over: ‘het antwoord op de gebeden in litanievorm’.²¹ Hier lijkt zich in muzikaal opzicht echter een andere beweging te hebben voltrokken tegenge- steld aan die van de graduales versche- nen na Vaticanum II. In 1990 publiceer- de Solesmes het boekje *Litaniae in cantu: pro laudibus Matutinis & Ves- peris*.²² Het bevat 18 slotgebeden in lita- nievorm ten behoeve van eerste en tweede vespers en lauden op zon-, feest- en weekdagen. Aansluitend op de slot- gebeden is de toonzetting opgenomen voor het Kyrie, Pater noster en afsluitend

gebed. Ook hier komen we een grote modale verscheidenheid tegen in de verschillende melodische modellen. Het boekje is een belangrijk voorbeeld van herbronning: de teksten stammen uit diverse oude liturgische bronnen uit geheel Europa zoals bijvoorbeeld het beroemde Ierse missaal van Stowe (8^e/9^e eeuw), Franco-Gallische en Griekse bronnen, de Gelasiaanse traditie, de Ambrosiaanse traditie en van Gregorius van Alexandrië (omstreeks 820).²³ De teksten zijn ook gepubliceerd in het eer- der uitgegeven *Psalterium monasticum* (1981).²⁴

Litania 2 7

V. Dicamus omnes ex toto corde et
ex tota mente: Kyrie e-lei-son.

Chorus R. Kyrie elei-son.

V. Pro sancta Ecclesia catholica quae
est a finibus usque ad terminos orbis
terrae, oramus te. R.

V. Pro papa nostro
[vel] episcopo abbate nostro R. et omnibus
[episcopis] presbyteris, diaconis et mi-

Litaniae in cantu, litanie 2
tekst uit het Ierse missaal van Stowe

In het nieuwe Antiphonale Romanum II ((2009) is er weinig over van deze rijke muzikale en tekstuele verscheidenheid. Er zijn slechts twee melodische modellen opgenomen voor het zingen van de slotgebeden zoals aangegeven in Liturgia Horarum.²⁵

In het Graduale Simplex van 1975 zien we, naast de gezongen Voorbede, een enorme uitbreiding van het repertoire van gezongen acclamaties en antwoorden: de antwoorden bij de openingsritten in diverse vormen, de antwoorden op de gebeden, de lezingen, de acclamaties in het eucharistisch gebed, de communieritus en de slotritten. Het Graduale novum (2011) is, in vergelijking met het Graduale Romanum van 1974 en het Graduale simplex ten aanzien van dit repertoire nog weer een stap verder voorwaarts: niet alleen is hier de gezongen voorbede wel opgenomen, maar ook andere gezangen die in de eerder genoemde uitgaven nog ontbreken, zoals bijvoorbeeld een gezongen vorm voor de *actus paenitentialis*,²⁶ twee melodische varianten voor het antwoord op de eerste lezing,²⁷ een gezongen model voor het *Orate fratres*,²⁸ en het *Ecce agnus Dei*.²⁹ Met deze uitbreiding is voor het eerst volledig recht gedaan aan de uitgangs-

punten van het vernieuwd Romeins mis-saal ten aanzien van de *participatio actualiosa*.

Eén van de meest opvallende acclamaties is de acclamatie na de instellingswoorden, *Mysterium fidei* (GS nr 18, p. 809: GR 810). Dit gezang komen we niet tegen in de liturgie vóór Vaticanum II.³⁰ Symbolisch gezien komen in deze acclamatie de twee genoemde uitgangspunten van Vaticanum II samen: herbronning en vernieuwing. De tekst is verwant aan een vers uit de brief van Paulus aan de Korintiërs (1 Kor. 11:26). De melodie is, met uitzondering van het fragment boven de twee laatste woorden, een adaptatie van de gregoriaanse antifoön *Crucem tuam adoremus* (GR 175) welke op Goede Vrijdag wordt gezongen bij de kruisverering. De keuze voor deze melodie met deze tekst is om twee redenen interessant:

a. de verbinding met de dood en verrijzenis van Christus: we vieren Goede Vrijdag in het perspectief van Pasen. Door het zingen van deze tekst met deze melodie wordt aan het vieren van de eucharistie een eschatologische dimensie toegekend en wordt symbolisch de band met Goede Vrijdag opgeroepen, maar door de tekst wordt tegelijkertijd

FERIA VI IN PASSIONE DOMINI

139

CANTUS IN ADORATIONE S. CRUCIS PERAGENDI

Ant.
IV.

RU-CEM tu-am ado-rá-mus, Dó-mi-ne: et sanctam re-sur-re-cti-ónem tu-am laudá-mus et glo-ri-fi-cá-mus: ecce e-nim pro-pter cru-cem ve-nit gáudi-um in u-ni-vérso mundo. Ps. De-us

Post consecrationem

Ysté-ri-um fí-de-i. vel Mysté-ri-um fí-de-i.
R. Mortem tu-am annunti-á-mus, Dó-mi-ne, et tu-am re-sur-recti-ónem confi-témur, do-nec vé-ni-as.

ook het verband met Pasen opgeroepen.
b. deze antifoon werd zowel in het Grieks als het Latijn gezongen in Beneventum en enkele andere Italiaanse centra. De melodie heeft mogelijk Byzantijnse wortels.³¹

Het gebruik van het zingen van acclamaties tijdens het eucharistisch gebed was van oudsher gebruik in onder andere de Byzantijnse liturgie. Na de instellingswoorden antwoorden het volk met een 'Amen'. In de Ethiopische liturgie staat er zelfs een drievoudig 'Amen' aangegeven waarop beide keren een korte geloofsbelijdenis volgt: 'Amen, Amen, Amen, wij geloven en belijden, wij prijzen U, onze Heer en God, dit is waarachtig, wij geloven'. Het hoeft geen

verder betoog hoe vanuit deze traditie de lijnen lopen naar de Romeinse acclamatie *Mysterium fidei*.

Met de introductie van deze en andere acclamaties na de instellingswoorden wordt tenslotte een oecumenisch dimensie van Vaticanum II zichtbaar tijdens de viering van de eucharistie: in het zingen van de acclamatie na de instellingswoorden weten wij ons ook verbonden met de oosterse kerk waar ook op hetzelfde moment in overeenkomstige bewoordingen het geloof wordt uitgezongen in de verrijzenis van Christus.³² Zou dat misschien een profetische verwijzing kunnen zijn naar de toekomst ... ?

NOTEN

¹ Zie R. Bot, *Zingt allen mee*, Utrecht/Kampen 2003, 967.

² COV 1, (1961-1962) 3-5, hier 3-4.

³ Zie *Missae in quarta periodo Concilii Oecumenici Vaticani II celebrandae*, Sacrosanctum Oecumenicum Concilium Vaticanum Secundum, Typis Polyglottis Vaticanis, 1965. Het is opvallend dat het formaat, bladspiegel en typografie van deze uitgave exact gelijk is aan de latere uitgave van het *Graduale simplex* van 1967. Blijkbaar waren delen van de uitgave in 1965 al geheel druk klaar.

⁴ Zie in dit verband de opmerking in het voorwoord van 'Missae in quarta periodo (o.c. nr. 6, p. 14): *Ad cantum proinde quod attinet, facultas habebitur magnae varietatis, sumendi et modos ornatiores e Graduali romano, iuxta morem traditum et omnibus notum, et modos simpliciores, authenticos tamen* [...].

⁵ E. Jaszinski, *Musica Sacra oder Musik im Gottesdienst?*, Verlag Friedrich Pustet, Regensburg 1990, 232.

⁶ Zie ook *Musicam Sacram* (MS), nr. 50b.

⁷ MS nr. 52.

⁸ CvL nr. 117. Deze wens van het concilie heeft nu, 34 jaar na dato zijn beslag gekregen in het *Graduale Novum*, Regensburg 2011 (afgezien van de eerste stappen die Solesmes hiertoe al had gezet, maar nooit heeft afgemaakt).

⁹ *Missale Romanum ex decreto sacrosancti oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli PP. VI promulgatum. Ordo cantus Missae. Editio Typica*, Vaticaan 1972. *Editio altera*, Vaticaanstad 1987.

¹⁰ Zie in dit verband, M. Hoondert, Een nieuwe ordo cantus. Het gregoriaans in de huidige liturgie, in *Tijdschrift voor gregoriaans* 33 (2008) 125-131 en M. Hoondert, Die Gregorianik in der heutigen Liturgie. Plädoyer für einen neuen “Ordo cantus missae”, in *Musica sacra* 128 (2008) 346-348. Hoondert pleit in beide artikelen het openbreken van de ordo cantus en de gezangen zodanig te kiezen dat zij beter aansluiten bij de thematiek van de lezingen.

¹¹ Een uitzondering hierop vormt de communio in het GR van 1974 waar wel een groter aantal psalmverzen staat aangegeven dan in de editie van 1908.

¹² Zie verder, H. Rumphorst, Gesangtext und Textquelle im Gregorianischen Choral in *Beiträge zur Gregorianik*, 13/14, 181-209, hier 181; Zie ook *Tijdschrift voor Gregoriaans*, Cahier 1999, Register van Bijbelteksten in het Graduale

¹³ *Officium Divinum ex decreto sacrosancti oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli PP. VI promulgatum. Ordo cantus Officii. Editio Typica, Typis Polyglottis Vaticanis* 1983, Zie in dit verband de recente uitgaven van Solesmes van het Antifonale Monasticum I (2005), II (2006) III (2007) en het Antifonale Romanum II (2009) en van Les Heures Grégoriennes, I/II/III, van de Communauté Saint-Martin (2008). Het verschijnen van het Liber Hymnarius (Antifonale Romanum Tomus Alter), Solesmes 1983, kon nauwelijks voorzien in deze leemte.

¹⁴ Zie in dit verband, G. Joppich, Die Bivirga auf der Endsilbe eines Wortes, in J.B. Göschl, (Hrsg.), *Ut mens concordet voci*, EOS Verlag, St. Ottilien, 1980, 443-457; zie ook K. Pouderoijen, Die melodische Gestalt der Communio “Videns Dominus”, in *Beiträge zur Gregorianik* 13/14, 129-156.

¹⁵ In het Graduale Simplex (1975) werd dit aantal uitgebreid tot acht verschillende liturgisch-muzikale vormen (nrs. A-H, zie p. 451-453).

¹⁶ Tot de 6^e eeuw was de Voorbede in gebruik in de Romeinse eucharistieviering (zie J. Jungmann, *Missarum solemnia I*, De Vroente, Kasterlee 1966, 438-440). Alleen in de viering van de liturgie op Goede Vrijdagavond kwam de Voorbede voor Vaticanum II nog voor.

¹⁷ Deze instructie werd gepubliceerd op 26 september 1964.

¹⁸ In nr. 56 is bepaald dat: “de intenties of gebeden kunnen gezongen worden door een diaken, een zanger of een ander geschikt dienaar, maar de inleidende formule en het slotgebed blijven aan de priester voorbehouden”.

¹⁹ Het gezongen Pater noster is ook een nieuw element in dit boekje, maar als muzikale vorm bestond het al als zodanig vóór Vaticanum II.

²⁰ *Cantus qui in Missali Romano desiderantur iuxta instructionem ad executionem constitutionis de Sacra Liturgia recte ordinandam et iuxta ritum concelebrationis, Typis Polyglottis Vaticanis*, 1965. De publicatie van dit boekje is een uitvloeisel van instructie over de uitvoering van de Constitutie over de H. Liturgie en een gevolg van het decreet van 14 december 1964 van Kardinaal Lercaro. Het bevat de diverse melodieën voor de priester voor het zingen van het gebed over de gaven, de gezongen canon, de gezongen doxologie aan het einde van de canon, het openings- en slotgebed, het Onzevader, het embolisme. In de appendix zijn opgenomen de toonzetting voor de veranderlijke delen in canon voor Witte Donderdag, voor de Paaswake tot de zaterdag na Pasen, voor de pinksterwake tot de zaterdag erna en voor de bisschopswijding. Opmerkelijk is dat men expliciet vermeldt bij het Onze vader dat van de twee opgenomen toonzettingen, de eerste afkomstig is uit de traditie van de Spaanse liturgie.

²¹ Getijdenboek, Algemene inleiding, NRL Zeist, 1990, nr. 277.

²² *Litaniae in cantu: pro laudibus Matutinis & Vesperis*, Abbaye Saint-Pierre de Solesmes, Sablé-sur-Sarthe, z.j. [1990]. Dit boekje (60 pagina's!) ('Pro manuscripto') is geschreven in dezelfde lay-out als het eerder uitgegeven *Ordo Missae in cantu*, Abbaye Saint-Pierre de Solesmes, Sablé-sur-Sarthe, 1975.

²³ Er ligt nog een wereld open voor onderzoek met betrekking tot de compositie en herkomst van teksten in het nieuwe monastieke en Romeinse officie volgens de richtlijnen van *Vaticanum II*.

²⁴ Zie PsM (1981) 515-520.

²⁵ Zie AR II (2009), *De cantu intercessionum*, 758.

²⁶ *Graduale novum editio magis critica iuxta SC 117*, Tomus I *De Dominicis et Festis*, Conbrio Verlagsgesellschaft/Libreria Editrice Vaticana, Regensburg 2011, 485.

²⁷ O.c. 487.

²⁸ O.c. 490.

²⁹ O.c. 495.

³⁰ Alleen de woorden *Mysterium fidei* kwamen voor in de Romeinse Canon bij de instellingswoorden.

³¹ Zie D. Hiley, *Western Plainchant*, Clarendon Press, Oxford 1993, 527.

³² Zie J. Jungmann, *Missarum solemnia II*, De Vroente, Kasterlee 1966, 156; J. Hermans, *De liturgie van de eucharistie*, Desclée De Brouwer, Brugge 1979, 300.

Het gregoriaans, fluctuerend op de golven van veranderende liturgische tijden

De redactie van dit achtenswaardig tijdschrift heeft het mij niet gemakkelijk gemaakt met de vraag te schrijven over de golfbeweging up en down van het gregoriaans in de loop van de geschiedenis. Het grootste probleem is de bepaling van een reëel referentiekader. Om hoogte en diepte van een golfbeweging te meten is een ijkpunt nodig, waaraan ontwikkelingen kunnen worden gerelateerd. Als zodanig ligt de klassieke bloeitijd van het gregoriaans voor de hand, dus de periode vóór de 10^e eeuw, de tijd van de mondelinge traditie en de monnikenliturgie. Maar het gregoriaans is als levende liturgie altijd kind van zijn tijd geweest. De criteria omtrent de schoonheid van de melodie (theorie) en haar bruikbaarheid (praktijk) zijn altijd sterk bepaald door de golfbeweging van de veranderende tijden, van telkens nieuwe liturgische cultuurperiodes. Schoonheid en bruikbaarheid treden voortdurend in een nieuw cultureel daglicht. Gekozen moest worden voor een mobiel ijkpunt, dat telkens met de tijd is meegegroeid. Dat is vanzelfsprekend het levende gebeuren van de liturgie, dat wil zeggen de liturgische spiritualiteit van de elkaar opvolgende liturgische cultuurperiodes. Daarbij wordt aan de latere beschouwer gevraagd niet toe te geven aan de verleiding om bij de bepaling van goed of slecht heden-daagse criteria te hanteren en deze in de geest van onze tijd toch weer te relateren aan het ideaal van de orale traditie. Zelfdiscipline vraagt ons ons telkens in te

leven in de al genoemde liturgische spiritualiteit van vroegere culturen. Het volgens onze deskundige oren zo gedegeneerde gregoriaans van de 17^e en 18^e eeuw moet bijvoorbeeld in toenmalige oren prachtig geklonken hebben en niet als benedenmaats zijn gekwalificeerd. Anders zou naar mijn overtuiging de betreffende praktijk er anders hebben uitgezien en geklonken.

Een tweede probleem in verband met het onderwerp is dat van de mondialiteit van het gregoriaans. Cultuurverschillen, niet alleen met verre streken, maar ook binnen Europa, hebben in eenzelfde tijdsbestek tot onderling verschillende liturgische expressies geleid, ook op het gebied van de gregoriaanse melodie en haar uitvoeringspraktijk. De oplossing lag voor de hand: in deze bijdrage staan West-Europa en ons eigen land centraal.

Een vraag, waarop onder andere nader zal worden ingegaan, is die naar een eventuele lijn in de 'bewogen' geschiedenis van het gregoriaans. Ook - en vooral - worden elementen van crisis aan de orde gesteld. Onder 'crisis' wordt een beslissend stadium in een ontwikkeling verstaan, dus een 'moment van de waarheid', een periode van loutering. Vanzelfsprekend zullen - zij het summier - verbanden worden gelegd tussen liturgische spiritualiteit en maatschappelijke culturele ontwikkelingen. Deze laatste zijn wezenlijk beïnvloed door het voortschrijdende humanisme binnen de West-Europese cultuur.

Missa decima-sexta. 105

Secunda. prima.

turi sæculi venturi sæculi Amen. A-

Secunda.

men. & vitam venturi sæculi Amen

Chorus.

amen a-men. A- men.

Chorus Allegro.

S Anctus, Sanctus, Sanctus Dominus Deus

Dominus Deus Dominus Deus Sabaoth, Dominus

prima.

Deus Sabaoth. Pleni sunt cœli sunt cœli & terra

Chorus.

sunt cœli & terra gloria gloria tu a, Ho-

fanna Hofanna Hofanna in excelsis, Hofan-

na Hofanna in excel-fis Benedictus qui

O o 5 ve-

Amsterdams graduale 1781

1. De periode van de mondelinge traditie.

De tijd van de orale traditie wordt traditioneel beschouwd als de bloeiperiode van het gregoriaans als liturgische zang. Liturgie en zang waren één. Van scheiding tussen woord en toon was (nog) geen sprake. Met name de volgelingen van Sint Benedictus (480-547) hebben de gezongen liturgie ontwikkeld tot een groots geheel, waarin melodie en liturgi-

sche functie één waren. Neem bijvoorbeeld de rijke melismatiek van de Gradualepsalm, hoogtepunt van verkondiging, of de eenvoudige melodie van een introitus, een processiezang.

Alles positief dus? Louter hoogtepunt? Voor de melodie zeer zeker, maar ook toen al klonken kritische geluiden in verband met de liturgie. De klachten gingen veelal over de kwalijke mentaliteit van sommige voorzangers, die een

betreurenswaardige ijdelheid in hun zang ten toon zouden spreiden. Behaagzucht scheen hen niet vreemd. Sommige kerkvaders verweten de cantores, dat ze niet zozeer bedacht waren op de lof Gods als wel op die van zichzelf. Sint Johannes Chrysostomos (ca. 345-407) gaf aan een monnik, die zanger wilde worden de wijze raad mee: 'of je straks te oud zult zijn of nu juist nog te jong, of je slecht bij stem bent of niets afweet van ritme is geen beletsel om te zingen. Veel belangrijker is een bescheiden geest, een zuiver hart, en een dienstbare houding'.¹

2. De Karolingische Renaissance.

De eeuwen van de Karolingische Renaissance (700 – 950) waren beslissend voor de vorming van onze West-Europese cultuur. Ze brachten na de wat ruwe omgangsvormen, aangedragen door volkeren uit het Noorden, een nieuwe beschaving, welke was gebaseerd op een verfijnde, Byzantijns georiënteerde maatschappij. Ontwikkeling van de wetenschap en kunstzinnige expressies werden van groot belang geacht. De kerkelijke liturgie werd hoofs en met veel ceremonieel gevierd. In die sfeer kon de muzikale declamatie van de liturgische tekst zijn melismatisch hoogtepunt bereiken en konden de zangers zich tot ware zangkunstenaars ontwikkelen.

De opbloei van de wetenschap kan niet los gezien worden van de Karolingische schrijfcultuur en laatmiddeleeuwse opvattingen over kunst. Het zou in het kader van dit artikel te ver voeren diep in te gaan op de verschillende zogenoemde 'artes' en op de verbanden tussen theoretische en praktische kunsten. De monniken-theoretici begonnen het levende gregoriaans op te vatten als een vorm van de ars musica en kregen de behoefte deze zang niet alleen praktisch te beoefenen, maar ook te noteren.² De ontwikkeling

van de notatie staat dus anders dan vaak wordt gezegd en geschreven niet in direct verband met onvermogen de orale traditie in stand te houden, maar met 9^e-eeuwse esthetische opvattingen omtrent kunst.

Positief is vervolgens dat dank zij de notatie de melodie bewaard is gebleven. Het neumenschrift is de oudste 'audio'-opname van de melodie en als 'vocaal' schrift een cultureel erfgoed van de hoogste orde. Tegenover zijn rijkdom aan notatiemogelijkheden van nuances en verfijningen steekt ons huidige op instrumentale notatie gebaseerde notatieschrift pover en gebrekkig af.

Maar de komst van het neumenschrift heeft voor melodie én praktijk ook anderszins diepgaande effecten gehad. De meest ingrijpende was het verlies van de natuurlijke en onscheidbare eenheid tussen melodie en tekst. Tussen de zanger en zijn zang kwam de 'muur' van het boek. Amper minder ernstig was, vooral toen de notatie op lijnen in zwang kwam, het onvermogen om met name het ritme adequaat weer te geven. Een derde moeilijke ontwikkeling wordt door Marcel Zijlstra in zijn genoemde dissertatie beschreven. Na het jaar 1000 stuitten de theoretici bij het noteren telkens op stukken, die niet pasten binnen het keurslijf van het Grieks-modale toonsysteem, een erfenis van de Karolingers. Zij vonden dat deze omwille van de vermeende zuiverheid van de melodie dienden te worden 'verbeterd' en schoven daartoe in een stuk met melodiegedeeltes tot het geheel als gecorrigeerd kon worden beschouwd. Vervolgens werd dit verheven tot de authentieke melodische versie. Een en ander heeft zich vooral voorgedaan tijdens de Cisterciënzer hervormingen van de 12^e eeuw. De theorie van de ene geoorloofde melodie werd de grondslag van de zangpraktijk, zoals die voor ogen stond. Tenslotte werd ook compositorisch

ingegrepen in de melodieën, onder andere binnen 13^e-eeuwse ordes, die niet zoals de benedictijnen het beschouwende leven en de liturgie als hun core business hadden, maar hun monastieke leven combineerden met andere activiteiten, zoals zielzorg en onderricht. Het gaat hier met name om de predikheren-dominicanen, in

1216 gesticht door Dominicus Guzman (ca. 1170-1221) ten tijde van de kruistocht in de Languedoc tegen de Katharen, en de norbertijnen van Norbertus van Xanten (1221), die het beschouwende leven en de liturgische dienst verenigden met zielzorg en onderricht.

OFFICIUM

Dó- mi- nus di-xit ad me: Fí- li- us me- us es

tu, e- go hó- di- e gé- nu- i te. ¶ Qua-re fremu-

é-runt gentes, et pópu-li me-di-tá-ti sunt i-ná-ni- a?

Gló-ri- a. E u o u a e.

RESPONSORIUM

Te- cum princí-pi- um in di- e vir-

tú- tis tu- æ: in splendó-ri-

Dominicaner graduale 1936

3. De meerstemmigheid.

De wortels van de meerstemmigheid liggen in de politonaliteit van elk geluid. Er klinken altijd boven- en ondertonen mee. Rond de 10e eeuw werden de monniken zich daarvan bewust in hun akoestiekrijke abdijkerken. Ze kregen gehoor voor de klankrijkdom van één gezongen toon en begonnen deze te cultiveren.³ Het

was het begin van een nieuwe fase in de West-Europese muziekgeschiedenis.

Opgemerkt dient te worden dat aan de ontwikkeling van de meerstemmigheid meer nog dan de akoestiek de Karolingische opvattingen omtrent de ars musica, de verzelfstandiging van de melodie en de ceremonialisering en esthetisering van de liturgie ten grondslag lagen.

De meerstemmigheid heeft het proces van de scheiding tussen melodie en tekst van het gregoriaans ingrijpend versneld. Op den duur leidde de melodie in veel gevallen een leven, los van de tekst. Welk een ommekeer van waarden! Van tekstdeclamatie op verheven toon (cantus) en als zodanig liturgisch tekstgenre werd ze pure melodie (musica). De laatmiddeleeuwse cultuur bracht inderdaad grote veranderingen in de kwaliteiten van het gregoriaans als liturgische zang. Een en ander staat zeer zeker ook in verband met de nieuwe uitvoerders, die vaak geen monniken waren. Vervolgens werd het gregoriaans in zekere zin geprofaniseerd in zoverre het voorwerp van bewerking en melodisch materiaal werd binnen een compositorisch proces. Ook beoogden componisten niet altijd een liturgische functie voor hun werk.

4. De popularisering in de 18^e eeuw.

Het Concilie van Trente heeft, in reactie op de voorreformatoische kanunnikenliturgie met haar rijke en veelal professionele zangcultuur, het gregoriaans weer aan zijn eigenlijke uitvoerder teruggegeven, namelijk de verzamelde gemeenschap. Was dat vroeger het monnikenkoor, nu was dat de gewone man. Deze bevolkte in onze streken na de hervorming schuilkerken en staties, waar vooral in kleinere steden en dorpen zangtechnische kwaliteiten schaars gezaaid waren en amateurisme op alle gebied hoogtij vierde. De zang kwam in handen van ongeschoolden, die de grootheid Gods niet meer zeven maal daags bezongen. Deze amateurs pasten de melodie sterk aan aan hun begripsvermogen en zangcapaciteiten (zie afb.1). Het gregoriaans werd dus op twee manieren gepopulariseerd: niet alleen werd de gewone man uitvoerder, ook de melodie werd qua moeilijkheidsgraad en melodische diep-

gang naar diens capaciteiten toegesneden. Een niet onbelangrijke bijdrage aan de popularisering werd geleverd door de zielzorgers - bij ons vooral paters Jezuïeten - die uit pastorale overwegingen het zingen door koor en gemeenschap bevorderden.

Werd in grotere steden met betere koren veelal uit de zogenoemde 'Amsterdamse Graduales' gezongen,⁴ elders klonken vaak in plaats van het proprium andersoortige gezangen, gregorianiserende melodieën, welke wij tegenwoordig amper als gregoriaans zouden herkennen. Later vond dit pseudogregoriaans een sonore weg in de zogenoemde 'Cantiones', latijnstalige strofeliederen, welke vooral na de consecratie en na de Mis klonken. Het volk zong deze op den duur overbekend geworden gezangen vaak van harte mee. Overal waren de voornamelijk tweestemmige 'Amsterdamse' en 'Leuvense' ordinaria populair. Ook deze hadden eigenlijk niets met gregoriaans van doen, al werden ze wel als zodanig opgevat. Ongetwijfeld heeft volgens toenmalige opvattingen het 'gregoriaans' in deze periode een bloeitijd doorgemaakt.

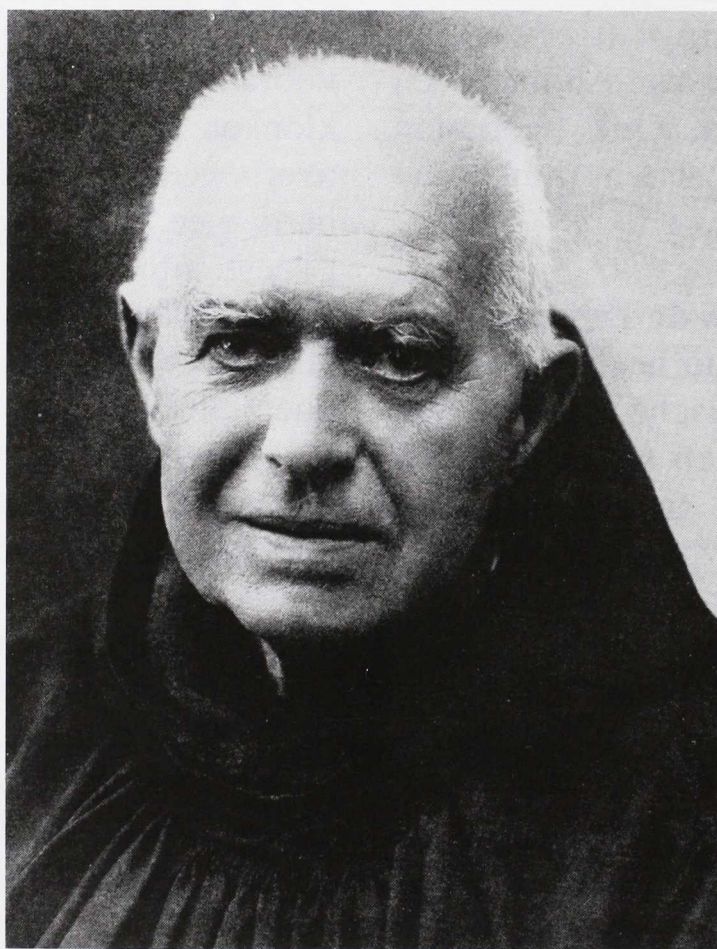
5. Het Caecilianisme.

Het 19^e-eeuwse Caecilianisme had mede tot doelstelling het gepopulariseerde gregoriaans opnieuw te binden aan zijn oorspronkelijke melodie en aan zijn functie als intrinsiek liturgische muziek. Aanvankelijk werd daarvoor door de belangrijke uitgever Pustet en de zogenoemde 'Mechelse boeken' (Duval) teruggegrepen naar bronnen, welke in de periode van de romantiek als authentiek werden beschouwd. Ze werden vooral gezocht in het 16e-eeuwse Rome. In andere kringen leefde een sterk verlangen naar herstel van de oudste melodie. Het door de abdij van Solesmes op dit gebied verrichte pionierswerk behoeft in dit tijdschrift

geen nader betoog. Gestimuleerd door het devies 'retour aux sources' van hun abt en liturgist Prosper Guéranger (1805-1875) ondernamen enkele monniken een zoektocht naar de oudste melodische gestalte van het gregoriaans. Het resulteerde in wetenschappelijke studies, in het beroemde Atelier, in de uitgave-serie *Paléographie Musicale* en uiteindelijk in het *Graduale Romanum* van 1908.

Als 19e-eeuws instituut is echter ook Solesmes niet ontkomen aan problematiek omtrent de vindplaats van de authentieke melodie. Lag deze in de mid-

deleeuwse manuscripten of daar waar de 19e-eeuwse Romantiek ze zocht, in de 16e eeuw? De strijd, welke daar in Solesmes over werd gevoerd, speelde zich af op het terrein van het gregoriaanse ritme. Voor dom Joseph Pothier (1835-1923) was dat het 'ritme libre du discours', waarbij wordt uitgegaan van de oorspronkelijk vrije zeggingskracht van de tekst. Ook dom André Mocquereau (1849-1930) ging in zijn theorie uit van het vrije ritme, maar dat kon voor hem nooit geheel vrij zijn. Er moest noodzakelijk een systeem aan ten grondslag liggen.

Dom André Mocquereau

Een 19e-eeuwse 'vergissing' - naar 21e-eeuwse opvattingen - van Mocquereaus 'ritme libre misuré' was de vorm van metriek, welke hij in de melodie aanbracht en waardoor hij deze laatste bleef scheiden van de tekst. Daarnaast was een belangrijk 19e-eeuws winstpunt van Mocquereaus systeem dat het aansloot bij

de algemene roep tot herstel van het gregoriaans als levende zangpraktijk in een liturgie, uitgevoerd door niet-monniken-amateurs (ad usum cantorum). Deze waren immers gediend met vaste ritmische steunpunten. Voor hen garandeerde het 1-2/1-2-3-systeem ideaal de ritmisch vrije uitvoering.

Het verhaal van Solesmes bevestigt de les van de geschiedenis, volgens welke de liturgische praktijk van de elkaar opvolgende cultuurperiodes het ware gregoriaans niet (alleen) heeft gezocht in de oude codices: zelfs door Solesmes werd de melodie in een eigentijdse ritmische jas gestoken. Omwille van de praktijk is het gregoriaans altijd gerelateerd aan een geleefde authenticiteit. Zij, die in onze dagen zweren bij een terugkeer naar de oudste bronnen, mogen weten uit de geschiedenis, dat de liturgische praktijk diezelfde bronnen telkens heeft gedwongen zich in te leven in eigentijdse vormen van expressie. En dat ook in de toekomst zal doen.

6. *L'histoire se répète* in de 20e eeuw.

Polariteit tussen melodie en ritme heeft ook in de 20e eeuw de lotgevallen van het gregoriaans bepaald. En opnieuw speelden contrasterende opvattingen omtrent authenticiteit een hoofdrol. Enerzijds betekende de doorbraak van de semiologische wetenschap een flinke impuls voor het herstel van de oudste melodie en zijn ritme, anderzijds stelde de doorvoering van de volkstaal, vrucht van de Liturgische Beweging, de nodige vragen aan het gregoriaans als authentieke liturgische muziek. Problematisch was ook dat conservatieve kerkelijke groeperingen in het polariserende liturgische strijdgewoel van toen het gregoriaans inzetten als strijdwapen om behoud van 'vroeger'.

Uiteindelijk was het liturgische tijt het gregoriaans niet ongunstig gezind. In een cultuur, waarin gevoelens en belevingen belangrijke zingevende factoren waren, mocht het in zekere zin een renaissance beleven als authentieke liturgische taal. Voordien ontleende het gregoriaans zijn klassieke waarde fundamenteel aan zijn cantuskarakter als dienaar van de tekst-declamatie op verheven toon, mooi om

zelf te zingen, en werden zijn musicalementen, waarbij de gevoelswaarden van de melodie meespeelden, en die het gregoriaans ook mooi maken om naar te luisteren, weliswaar belangrijk, maar toch secundair bevonden. Nu werden ook deze musica-factoren tot primaire betekenisgevers. De sound van het gregoriaans werd niet alleen beleefd als authentieke liturgische taal - in zekere zin is dat altijd zo geweest - maar ook als zodanig intrinsiek en functioneel in de liturgie ingezet. De cantuswaarde van een gregoriaans stuk werd fundamenteel mede bepaald door zijn musicataal. De pure melodie werd anders gezegd intrinsiek mede cantus. Dit had tot gevolg dat ook in de volkstaalliturgie het probleem van de Latijnse taal in de praktijk minder problematisch werd. De Latijnse tekst werd 'verstaan' als component van de melodie, waarvan hij de muzische zeggingskracht versterkte. Zijn 'taal' sprak minder aan om de objectieve inhoud van de woorden, maar om zijn onmisbare sound binnen de melodie. Hierdoor kon het gregoriaans een onmisbaar en authentiek melodisch genre worden binnen het huidige uitgebreide palet aan melodische liturgische 'talen'. Genoemde legitimiteit en onmisbaarheid worden mede wezenlijk bepaald door zijn kwaliteit als sonore identiteit van de universele rooms-katholieke wereld.

Inherent aan deze nieuwe taak is het le-gitime van een uitvoeringspraktijk, welke de resultaten van het semiologisch onderzoek (nog) niet volledig heeft geïntegreerd. Natuurlijk wordt er ook binnen de liturgie 'semiologisch' gezongen, maar dan veelal noodzakelijk in aangepaste versie, niet alleen vanwege onkunde en zangtechnisch onvermogen van amateurzangers, maar ook om de in dit artikel behandelde aspecten van authenticiteit. Daarom is de traditionele

Solesmes-klank blijvend van waarde om de rijkdom aan gevoelens, welke er door wordt opgeroepen.

Postscriptum

Het zou er op kunnen lijken, dat in deze bijdrage de emotionele potentie van het vieux fonds eenzijdig werd geobjecti-

veerd en geneutraliseerd. We weten wel beter: het vroegere monnikengregoriaans was hoogst expressief en vol gevoelswerking voor zowel de zangers als voor het luisterende deel van de gemeenschap. Het is een eigenschap van alle goede muziek.

NOTEN

¹ MIGNE: Patres Graeci, 44

² Cf. M.ZIJLSTRA: *Zangers en schrijvers – de overlevering van het gregoriaans van ca.700 tot ca.1150*. Utrecht 1997. Ik ontleende enkele gegevens aan deze dissertatie.

³ A.VERNOOIJ: 'Ut Queant Laxis Resonare Fibris.....', in *Gregoriusblad* 132 (2008), nr.3, pag.6-11.

⁴ Cf. F.JESPERS: 'De Noordnederlandse gregoriaanse zangboeken', in *Gregoriusblad* 110 (1986) pag. 209-231.

*Anton Vernooij (*1940) studeerde aan het Pontificio Istituto di Musica Sacra in Rome, o.a. bij dom Eugène Cardine. Hij haalde er het Magistero in Canto Gregoriano en promoveerde er in 1975 maxima cum laude tot Doctor Musicae Sacrae. In 1970 behaalde hij aan het Conservatorium van Pescara (Italië) het einddiploma piano. In 1969 werd hij docent gregoriaans en algemene vakken aan het Nederlands Instituut voor Kerkmuziek in Utrecht en het Utrechts Conservatorium. Van 1998 tot aan zijn emeritaat in 2005 was hij bijzonder hoogleraar Liturgische Muziek aan de Universiteit van Tilburg.*

'Als het mooi gezongen wordt ... ideaal'

Mariënborg gonst. Het moederhuis van de Zusters van Jezus, Maria en Jozef zit momenteel tjokvol: religieuzen van alle leeftijden en uit alle windstreken zijn hier even thuis. Engelstalige liederen klinken door de gangen, pastelkleurige gezichten en kleren uit het verre Oosten nodigen meteen al uit om de innerlijke blik even wijder te zetten dan de westerse kerk.

Achter openstaande deuren (wat een geruststellende manier van ontvangen!) wacht mgr. Jan Bluysen op zijn voor hem onbekende bezoeker. Het gesprek is het gevolg van een brief waarin de redactie hem om een korte reflectie vraagt op de themavraag *'hoe krijg je het gregoriaans terug in de kerk?'*. De brief ging vergezeld van de twee laatste afleveringen van het Tijdschrift. Voor hem waren deze nummers een eerste kennismaking en via deze dus ook met ondergetekende. In een vlaag van argeloze eerlijkheid oppert hij dat ik tot de PKN behoor. Het komende uur zal die vlaag een gedurige weldadige bries blijken te zijn: zo eerlijk, bescheiden, gewoon, bijna jongensachtig. Misschien nog beter getypeerd: alsof we als kerk even weer als jongeren zijn. En ondertussen zit daar een man van 84 jaar die dankbaar is als hem de tijd gelaten wordt om langzaam, heel langzaam en moeizaam overeind te komen om te begroeten, de koffie en koekjes te delen en straks weer de hand te drukken ten afscheid. Alsof de tijd en de leeftijd niet meer ter zake doen.

En zo komen we in de actualiteit van toen: Bluysen zat dicht bij het vuur, als lid van de Vaticaanse Liturgische Commissie. Deze moest proberen de aanbevelingen van het Concilie zo goed mogelijk te laten doorklinken in de wereldkerk. Zij telde 25 leden en Bluysen zat er namens de Nederlandssprekenden. Kern van zijn boodschap, toen en nu: er zijn meerdere manieren van liturgie vieren én zingen: de gregoriaanse en de nieuw in te voeren liturgische muziek in de volkstaal.

Het Vaticaan wil dat de vertalingen van liturgische teksten gebeuren in goed

overleg tussen de Nederlandssprekende gebieden. Suriname, gerekend tot de Nederlandssprekende gebieden, wil de vrije hand houden en is zijn eigen weg gegaan, vanuit de gedachte 'kijk maar hoe het valt in Rome ... en Rome was soepel' (Zuid-Afrika werd overigens als Engelssprekend beschouwd).

En eigenlijk vanaf het begin ontstaan er tegenstellingen die hoog oplopen. 'Heel jammer' en je ziet de lichaamstaal van de pijn die dat hem nog steeds doet. Desgevraagd antwoordt Bluysen dat de hardheid vooral uit de verdedigende hoek van de gregorianisten kwam: 'alsof zij bang waren dat het ging om een definitieve keuze. Maar het ging helemaal niet om een definitieve, radicale keuze. De bedoeling was dat beide, volkstaal en gregoriaans, naast elkaar konden blijven bestaan. Je kiest voor een viering met gregoriaanse muziek (en dat moet dan misschien wel altijd Latijn zijn om het goed te doen) of je kiest voor een dienst in de volkstaal'.

Dat die tegenstellingen zo hoog opliepen, heeft zeker niet gelegen aan mgr. Bugnini, secretaris van de wereldwijde commissie: 'altijd heel prettige contacten mee gehad'. Er komen al snel voorstanders op van handhaving van het gregoriaans met uitsluiting van volkstaal. Die tegenstellingen waren niet regio- maar persoonsgebonden. Zij zijn funest geweest, hebben mensen uit elkaar gedreven, 'alsof het gregoriaans verdreven zou worden, uit de boot zou vallen! Is nooit de bedoeling geweest!'. En weer zie je hoeveel moeite hij hiermee had en heeft. En hij verzucht: 'Nee, die combinatie of integratie van gregoriaans en volkstaal gaat niet lukken. En dat hoeft geen ramp te zijn, het gregoriaans kan op zichzelf blijven staan'.

En natuurlijk hebben we het ook gewoon over het gregoriaans-nu gehad. Wat het hem doet en wat hij ermee heeft. 'Als het mooi gezongen wordt: ideaal. Het moet gezongen worden zoals het tot ons gekomen is, volgens de neumen, gedragen en rustig'. Nee, hij zingt de prelatie niet meer, 'ik heb er wel altijd mijn best voor gedaan, vooral ook om die in het Nederlands gezongen te krijgen. Gelukkig komt het Tilburgs Gregoriaans Koor zo'n vier keer per jaar zingen hier in de kloosterkapel. 'En ...', zegt hij met die jongensachtige stemkleur en mimiek, 'bij testament wil ik mijn uitvaart met gregoriaans. In de Sint Jan. Dus, dat komt goed!'.

Aan het eind van ons gesprek komt de brief die ik vooraf stuurde, nog even aan bod. Daarin wordt hem die ooit zo dicht bij het vuur stond en nu van een afstand het strijdthema '*hoe krijgen we het gregoriaans terug in de kerk?*' als geen ander relativerend kan benaderen, gevraagd om vanuit de spirituele positie van een zogenaamd gesprek met God zelf de strijdenden met een knipoog, geestelijk én geestig, toe te spreken. Zijn boodschap: 'Voedt die tegenstellingen niet, in tegendeel! Eigenlijk heb ik niet zo'n duidelijk antwoord. Ik ben ervóór dat de aanbevelingen van Vaticanum II rustig worden uitgewerkt vanuit het uitgangspunt dat er meerdere manieren zijn van liturgie vieren'. En, wordt hem tenslotte gevraagd, wat zou God zeggen? 'Het is wel goed zo. Ik ben blij met de lofzangen, ga ermee door! Maar hou op met ruzie maken en tegenstellingen scheppen'. En nog één keer zie ik de jonge bisschop van toen: 'Hou de geest van het Concilie levend. Die was hartverwarmend! Als eenmaal iets is beslist, dan moet er verder samengewerkt worden'.

‘Gregoriaans heeft veel te betekenen, dat ervaar je alleen als je er zelf deel van uitmaakt – als zanger of toehoorder – als je in de traditie staat, en die drempel is te groot geworden’.

Met de werktitel van het themanummer als basisvraag in het hoofd, trok een deel van uw redactie naar Maastricht voor een interview met Alfons Kurris, geen onbekende van het Tijdschrift.

Van hem wilden we weten of de situatie rondom het behoud – of terugkeer – van het gregoriaans anders is in het zuiden dan in het noorden van het land. Dat bleek uiteindelijk niet de kern te worden van het gesprek dat we met zijn drieën voerden, veel meer kwam het accent te liggen op de waarde van het gregoriaans, waarom wil je het terug en hoe zou dat dan moeten?

Alfons Kurris ontvangt ons in de pastorie naast de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Maastricht. Diverse keren komt de kerk met het kerkelijk leven erin en eromheen ter sprake als een continue illustratie bij het verhaal over de plaats van het gregoriaans in de liturgie en het religieuze aspect in de huidige maatschappij, want dat vormt uiteindelijk de kern van het betoog: Als je het gregoriaans terug wilt brengen in de kerk, zul je naar de betekenis ervan moeten kijken in een veel groter verband.

‘En waar willen jullie het over hebben? Gregoriaans terug in de pastorale zin of in wetenschappelijke, culturele, concerterende voerm?’ Eigenlijk vinden we beide aspecten de moeite van bespreken waard, maar het accent komt toch op het liturgisch gebruik te liggen. Uitgangspunt van de meeste interviews in dit themanummer is toch: ‘Wat is er mis gegaan na Vaticanum II’

Kurris begint daarom met zijn ervaring van de impact van het concilie: ‘Het was een uitbarsting van latente zaken, een hunkering naar vernieuwing. Tijdens het concilie moest de geest uit de fles. Het was het resultaat van een tijd waarin alles van zijn plaats raakte; veel maatschappelijke onrust. Denk onder meer aan Sartre en het existentialisme. Overigens was men in Nederland het Concilie al voorbij, nog voor het begon. Ik heb een tijd in Zwitserland gewerkt en daar liep men toen achter op de ontwikkeling. Alle documenten uit het concilie werden daar nog becommentarieerd, hier niet meer. Nederland was toen progressief, maar is inmiddels weer ingehaald door Duitsland en Zwitserland. Voor wat betreft de muziek was het niet alleen het gregoriaans dat een klap kreeg, ook de devotionele liederen verdwenen; de muziek van het volk. Het gregoriaans dat was toch meer klerikale kunst.

De bedoeling hierbij was om de gelovigen niet alleen passief maar vooral actief denkend te betrekken bij de liturgie: die echt religieus te beléven. Daarvoor werden psalmen en Nederlandse teksten op klank gebracht; in het Abdijboek vooral in de traditie van de gregoriaanse modaliteit: maar het is nooit de bedoeling geweest de nieuwe gezangen uit te spelen tegen het gregoriaans.

Albert: Maar waar is het dan toch misgelopen? Je had de Consociatio Interna-

tionalis Musicae Sacrae (CIMS), in het leven geroepen door paus Paulus VI om zich als kerkelijke organisatie bezig te houden met de muziek voor de liturgie.

Kurris: De CIMS was een internationale club die zich bezig hield met de polyfonie, de grote orgelkunst, alles wat naar de traditie rook. Met een conservatieve leerstellingheid. Zij stonden min of meer tegenover de *Universa Laus* die veel meer de lokale tradities vertegenwoordigde. En vergis je niet, ook vóór Vaticanum II werd niet in alle kerken gregoriaans gezongen.

Ik wilde eigenlijk beide wegen bewandelen: het gregoriaans als voedingsbodem en waar gewenst de nieuwe liederen. Maar daarbij moest ik voorzichtig te werk gaan, want voor je het weet werd je in een hoek gedrukt. Voor de beweging met de nieuwe liederen vond men mijn aanpak behoudend.

Albert: Wat is de situatie nu?

Kurris: we hebben te maken met een dramatische teruggang van het kerkbezoek. Maar als mensen naar de kerk gaan (kerst, rouw, trouw) dan wil men kwaliteit: het moet goed zijn; een exclusieve uitstraling hebben. De lange traditie van het gregoriaans vormt de basis van een evenwichtige liturgie. De kwaliteit zit ‘m in de priester waarvan men het gevoel heeft dat die kort op het leven staat. Het moet een geheel zijn. De muziek is een onderdeel van het geheel. Het gregoriaans om het gregoriaans is geen goede keuze. Het kan geen patroon blijven zonder goede basis.

En juist gregoriaans vereist kwaliteit, goed recitatief zingen is erg moeilijk. Je kunt gregoriaans mixen met meerstemmigheid, ook dat moet passen. En als je het echte werk niet kunt zingen, is het graduale simplex een goed alternatief,

maar ga dat dan niet husselen met Nederlandse liedjes - overigens zijn het geen liedjes, maar gezangen. En wat het gregoriaans betreft: de traditie is doorbroken en het goed leren zingen vergt nu weer incubatietijd.

Albert: Is door het concilie het gregoriaans verbannen?

Kurris: Het concilie is een uitvloeisel van een culturele revolutie. De thomistische wijsbegeerte was aan haar bestaanseinde gekomen. De hele manier van denken was veranderd, we hadden Sartre gehad en andere existentialisten. We kregen de 'seculiere mens'. Alles moest veranderen: de monniken in hun Abdijboek bleven wel in de modale traditie doorwerken maar dat was eigenlijk voor de culturele bovenlaag. Je zag dat cultuur en geloof gekoppeld bleven bij mensen die een bepaalde vorming hebben gehad. Waar het de bedoeling was om mensen actief te betrekken bij het religieus te beléven, zag je dat er een spagaat kwam tussen devotie en liturgie.

Albert: Dus gregoriaans is alleen voor de 'high church'?

Kurris: ja, dat was zo. Je hebt meer nodig om mensen te bereiken. In de nieuwe situatie moeten de dingen ècht zijn, dus betrokken, dicht bij de mensen staan, minder vorm, maar meer inhoud. Maar goede vorm is zeker belangrijk voor de inhoud.

Albert: maar je hebt wel een beetje esthetiek nodig!

Kurris: In Limburg hebben we nog een aantal gregoriaanse schola's. Gregoriaans kan er niet tegen als het niet goed is. Het is verdwenen omdat het te vaak een vertrappt vloerkleed met verbleekte kleuren was. Maar nu vangt het mensen die de geest hebben. De zangers van de schola's

zijn het type leraren, juristen e.d., het is een kluwen van aristocratische, artistieke, wetenschappelijke types. Het gregoriaans is elitair geworden.

Albert: en deelt u die mening? Het is toch de culturele taak van de kerk!

Kurris: ja zeker, gregoriaans heeft kwaliteit nodig. Het gregoriaans terug in de kerk als retrobeweging is negatief, ga je voor de esthetica kies dan voor de verrassing, de vernieuwing van het gregoriaans. Maar wat is de kerk nog tegenwoordig? Als je roept, dan moet je worden gehoord. Ik kan niets méér willen dan ik nu al doe: Kijk naar de heiligdomsvaart, de Driekoningentocht – dat is low church, het festival Musica sacra – dat is high church en daar tussen in zit de Sint-Servatiuswandeling waarbij we gregoriaanse zingen. Er gebeurt zoveel bij ons in de parochie, zowel liturgisch als paraliturgisch.

Het gregoriaans kan wel in een nieuwe context, maar niet zonder traditie. De statische cultuur van vroeger waarin je precies wist in welke tijd van het jaar je zat, met de benamingen van de zondagen: 'Rorate, Gaudete, Resurrexi' zijn we kwijt. De basale kennis is verdwenen. Maar er is ruimte voor gregoriaans in bijvoorbeeld een gebedsdienst waarbij je dan de gezangen van de juiste tijd bij elkaar zoekt, de gezangen van dank en lof versus de gezangen van smeking en klacht. Er moet een symbiose zijn tussen tekst en klank met de juiste ademsteun.

Albert: Het is dus voor elk wat wils?

Kurris: Als je wilt weten hoe het gregoriaans terug de kerk in moet, dan is de dialoog de schakel. Hoe wil je muziek die zo hermetisch, zo vol geheimnis, en esthetisch is, gebruiken voor gebedsvormen, voor belijdenis? Dat kan ik niet zomaar aanleren, daarvoor moet je een

soort opstapcursus hebben: een alfacursus tegen het ‘analfabetisme’.

Katrijn: Het is belangrijk dat we weer langzaam een apparaat aan cursussen op verschillende niveaus voor diverse typen belangstellenden ontwikkelen.

De Euregio-gregoriaans tussen Duitsland, België en Nederland die regelmatig in deze zelfde kamer bij Kurris te gast is, is daarvan een goed begin. Maar het is belangrijk om ook cursussen op maat via bijvoorbeeld muziekscholen aan te bieden, de ACG is daarmee aan de slag.

Albert: Wat vind je van de gedachte dat een goede gregoriaanse schola bij de verschillende parochies langs komt om af en toe de mis in het Latijn te zingen?

Kurris: Ik houd niet van zulke Fremdkörper. Het gregoriaans moet een vaste plek hebben, een vast moment, het moet onderdeel zijn van de cultuur, het religieuze leven van een parochie. Wanneer een schola van buitenaf komt, is het toch meer een concert binnen de liturgie in plaats van een impliciet onderdeel ervan.

Albert: Is er een verschil met Noord-Nederland?

Kurris: In Noord-Nederland versmalt zich de liturgie, denk ik. Er is daar maar één soort liturgie. Hier kan ik meerdere vormen kiezen: een mis in het Nederlands of Latijn.

Overigens geloof ik niet in de verheerlijking van de vorm: Die neobeweging, met wierookvaten, acolieten, en laatst liep er een priester met een bonnet, redt het nooit!

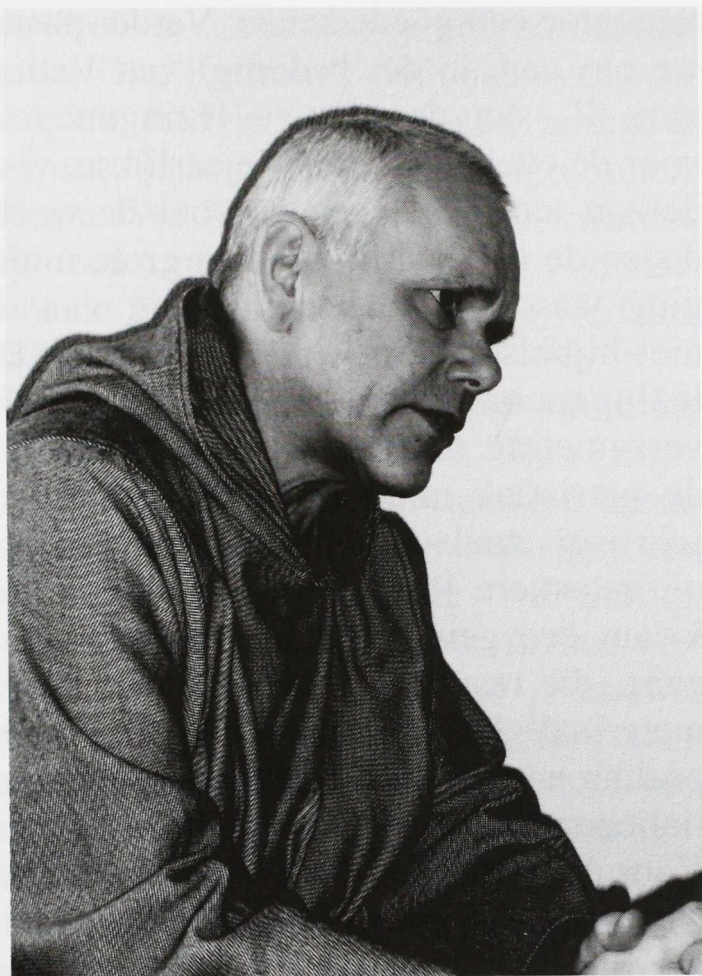
Katrijn: Opvallend is dat men binnen de protestantse kerk grofweg twee stromingen kent. De vrijzinnigen kiezen vaak voor een mooie liturgie met een sterke vorm en mooie muziek, terwijl conservatieven daar geen waarde aan hechten.

Kurris: Dat klopt, omdat voor vrijzinnigen er geen coupure is tussen het profane en het heilige, het profane is onderdeel van de heiligheid. Terwijl voor conservatieven dat twee gescheiden werelden zijn. Vorm en inhoud zijn verwante zaken. Dat is ontologisch denken: vanzelfsprekendheid kan alleen bestaan op basis van diep vertrouwen: als de vorm er is, kan de inhoud komen. Maar de vorm is nooit garantie voor de inhoud. Rechtlijnigheid werkt niet.

We zijn aan het eind van het gesprek gekomen, maar realiseren ons dat we het eigenlijk alleen over het gregoriaans in de liturgische context hebben gehad. We hebben het nog even over de festivals in Ravenstein vorig jaar, in Essen in mei en het congres van de AISGRE in Polen in juni waar Kurris een workshop zal leiden. Reden om het gesprek over dit onderwerp nog eens verder te zetten.

Dr. Alfons Kurris (1935) is pastoor van de Onze Lieve Vrouwekerk te Maastricht. Hij studeerde te Rome aan het Pontificio Instituto di Musica Sacra bij prof. Eugene Cardine, monnik van Solesmes en grondlegger van de semiologische wetenschap. Hij promoveerde op het neumenschrift van Codex Angelica (Bologna, elfde eeuw) en geldt als specialist van dit handschrift. Kurris was tevens docent Gregoriaans en kerkmuziek aan het Maastrichts Conservatorium. Onder zijn supervisie werd in 1994 de Schola Maastricht opgericht.

‘Gregoriaans blijft voor mij de leerschool bij uitstek voor liturgisch zingen. Maar ik vind ook andere ingangen.’

Vanuit Den Bosch naar de abdij van Zundert gaan betekent letterlijk de grens overgaan: eerst die naar België, vervolgens weer naar Nederland en dan langs de lange Rucphenseweg via landgoederen en bossen het slot in. Dus ook figuurlijk een grens over. Nieuwbouw harmonieert in alle rust met de neogothische oudbouw. De natuur neemt alles in zich op, kan hier contrasten aan. Nergens hoor je vogels zo klaar als hier.

Vanbinnen is het al net zo: sober, sereen. Één uitbeelding slechts, een door tijd (en mens?) gehavend crucifix laat je inkeren,

geholpen door de natuurlijke gastvrijheid van de portierster.

Even later zitten we aan tafel, waarop *‘Godlof! Kloosterliturgie in beweging. 40 jaar Intermonasteriële Werkgroep voor Liturgie’* (2007), geredigeerd door een viertal auteurs, onder wie Bruno Wilderbeek. Broeder Bruno is een tiental jaren lid van deze werkgroep. De werkgroep, beter bekend als IWVL, functioneert sedert 1967. Veel van wat in het interview aan de orde wordt gesteld, komt veel completer dan in dit interview kan, in genoemd boek ter sprake.

Terug naar de jaren rond Vaticanum II

Het kloosterleven en het cultureel-kerkelijk leven zijn altijd onverbrekkelijk verweven. Zo raakte dus ook het ‘aggiornamento’ van Vaticanum II de kloosters zeer sterk: de ramen gingen open, alles werd nieuw. Broeder Bruno moet daarbij afgaan op verhalen van oudere medebroeders en medezusters. Het begon bij de monialen (vrouwelijke kloosterlingen), zij kregen van Rome als eersten toestemming om volkstaal in te voeren in de monastieke liturgie.

Hoe was de situatie toen in de liturgie bij de Ordes?

Het liturgisch kloosterleven was een Latijns werkveld. Mis- en officiegezingen werden uitsluitend in het gregoriaans vertolkt, vaak zelfs inclusief de lezingen tijdens de maaltijd. In *‘Godlof!’* wordt

hier en daar, maar eigenlijk heel summier, beschreven hoe in de perceptie van monniken en monialen, die jarenlang, dag in dag uit, het Opus Dei beoefenden, de overgang van Latijn naar volkstaal beleefd werd. Broeder Jef Cercu uit Westmalle zegt er iets over in zijn bijdrage aan *'Godlof!'*. Het kan niet anders of het moet voor velen een enorme spirituele worsteling zijn geweest, met vele positieve maar ook negatieve momenten.

De opgave was diep en breed: hoe verander je de hele kloosterliturgie vanuit het Latijnse werkveld in een Nederlands-Vlaams taal- en muziekidroom? Alles lag al eeuwenlang vast, er was dus eigenlijk ook geen reflectie meer over het 'waarom'. 'We doen het omdat het er staat'. Ineens was er die vraag: *'waarom?'*, ook in spirituele zin. Het was zo nieuw allemaal: *'hoe doen we dat?'*. En zij, eerst de monialen dus, keken naar elkaar, en dat was zó positief, die samenwerking vanaf het prille begin. Samenwerking binnen de Benedictijnse familie, de Trappisten en Benedictijnen, vrouwen en mannen, van zowel Vlaanderen als Nederland: de IWVL is geboren.

Er ontstonden veel commissies: stuurgroep/bestuur, lezingencommissie, tekstcommissie, ORBEM (samenvoeging van de beginletters van de achternaam van de leden), monastiek genootschap voor liturgiestudie, dienstencommissie, zangcommissie, expressie-stuurgroep, monastiek ceremonieel, magazijnbeheer-verkoop. Er werd begonnen met de completen. De sfeer was euforisch; blijkbaar was de tijd rijp, Vaticanum II zorgde voor de bedding. Er rustte veel zegen op het immense werk en dat is nog steeds voelbaar tot op de dag van vandaag. De samenwerking binnen de Nederlandstalige kloosters is uiterst succesvol en vruchtbaar geweest en gebleven.

Welke idealen werden nagestreefd?

Ik denk dan aan de voortrekkers van de zangcommissie, zoals Willibrord van Rijnsoever (Zundert), Michaël Stumpel (Achel), Emmanuella Claessens (Brecht), Hans Brüggem (Egmond), Nico Wesseligh (Oosterhout) maar ook vele anderen van de diverse commissies. Vanaf het begin zijn we heel bijbels gebleven. We kozen voor de psalmenvertaling van Gerhardt/Van der Zeyde en dat blijkt totnogtoe een goede keuze. Verder pasten we ons aan, in de 'bedding' van Vaticanum II, aan de nieuwe lezingencycli; voor de eucharistie de driejaarlijkse, voor de zon- en feestdagen en voor de weekdagen de tweejaarlijkse. Een grote uitdaging was ook de herschikking van de niet-bijbelse lezing in de getijden. De lezingencommissie heeft een mooie verzameling teksten bijeengebracht: uit de patristiek maar ook van modernere schrijvers zoals Guardini, Rahner, en ook uit recentere Romeinse documenten. Er kwam een geweldige bewustmaking op gang, die resulteerde in zeer veel nieuw materiaal. Denk daarbij aan antifonen, psalmtonen, responsoriezangen, evangelieliederen, processiezangen, enzovoort. Voor de implementatie van al dat nieuws werd de dienstverleningscommissie ingesteld. Zo groeide langzaam een volwaardige liturgie in de volkstaal. De vormgeving van de liturgie werd wel soberder maar daarmee ook wellicht transparanter. Materieel is er dus heel veel verschoven, maar spiritueel misschien niet eens zo heel veel. Wat wij, ook en juist in de moderne tijd, te bieden hebben is: 'stiltecultuur' en daarin ligt de liturgie ingebed. Dat is van alle tijden, een liturgie die voortkomt uit de stilte.

Wat was de plaats van het gregoriaans binnen dat ideaal?

We hebben in onze abdij dan wel het gregoriaans afgeschaft, maar niet de

geest van het gregoriaans. En dat kun je toetsen: het genremodel is herkenbaar hetzelfde gebleven. Zo is de antifonale en responsoriale psalmodie overgenomen, evenals de modaliteiten, het vrije, niet-metrische ritme, de woord-toon-verhouding, de zangstijl en het stemgebruik (als het ware met kopstem, niet à la operazang). Het is een muzikaal vertalen van het gregoriaans geworden, en niet kopiëren, zoals in sommige voorbeelden in het Oud-Katholiek-liedboek. Voor dat vertalen had je componisten nodig, je beweegt je immers in een andere notenstroom. We hebben altijd voor kwaliteit gekozen, vandaar ook onze voorkeur voor de psalmvertaling van Ida Gerhardt en Marie van der Zeyde.

Maar natuurlijk is er met die om-taling ook het nodige verdwenen. Het Latijn, met zijn heel eigen, ook muzikale karakteristieken. Het ontlokte ooit aan een gregorianist de opmerking 'wel aardig, die vertaling, maar nu kan ik het verstaan!'. In het Abdijboek zul je nauwelijks nog melismatiek aantreffen, misschien hier en daar een Alleluia of een antifoön. Het is vooral syllabische muziek, maar het stromende dat je bij oligitone gregoriaanse gezangen aantreft, hoor je wel degelijk ook in de componeerstijl van de IWVL. En broeder Bruno illustreert het met een met prachtige stem gezongen evangelieantifoön *Wie zegt gij dat ik ben?*. Vooral onder de antifoontjes zitten pareltjes, in al hun syllabische soberheid; ook bijvoorbeeld qua woordtoonverhouding.

Tot op de dag van vandaag wordt er in de kloosters ook nog gregoriaans gezongen, vooral bij de Eucharistievieringen. De gregoriaanse Misgezangen worden blijkbaar toch anders gewaardeerd dan het Officiegezangen.

Het Officie wordt overwegend Nederlandstalig gevierd, hoewel op een aantal

plekken ook, minstens ten dele, in het Latijn.

Zijn de idealen van het begin van de vernieuwing verwezenlijkt?

We zijn nooit klaar. Liturgie is altijd in beweging. Dat zal altijd zo blijven. Omdat de kerkgemeenschap zijn bedding vindt in een culturele omgeving die altijd in beweging is. Neem bijvoorbeeld het hymnarium; in het Abdijboek zijn meer dan 200 hymnen opgenomen onder de afdeling 'varia': die worden voortdurend in de praktijk getest op hun waarde.

Taal evolueert! Wij zingen toch ook nog weinig liederen die gemeengoed waren in de eerste helft van de vorige eeuw?

Over idealen gesproken: wat hebben wij als kloosters te bieden? Je ziet een duidelijk krimpende beweging, de kerk lijkt min of meer te marginaliseren in onze maatschappij. Hoe kun je in die beweging als kleine groepen staande blijven waar het de liturgische vormgeving betreft? Misschien hebben wij in dat verband wat te bieden aan kleine groepen, met name juist voor de niet-eucharistische vieringen: heel democratisch, je hebt weinig met ambten te maken. Ik sluit niet uit dat de kloosterliturgie in dit proces een voorhoedefunctie heeft. Blijkbaar heeft onze liturgie een grote aantrekkingskracht: ons gastenhuis kent een hoge bezettingsgraad.

Met de kennis van nu: zou de kerk een andere koers hebben moeten varen?

Ik vind wel dat onze paus gelijk heeft als hij zegt dat bepaalde momenten in de liturgie te verbaal zijn geworden. Het moet zintuiglijker. Als je iets moet uitleggen, zit je al in de gevarenzone. Zodra de symboolwaarde van een rite of onderdeel ervan zijn kracht verliest, mag je de bestaansgrond ervan ter discussie stellen. Maar als we de vraag toepassen op de

monasteriële liturgie, dan vind ik dat de rode lijn doorheen de hele vernieuwing minder gebroken is dan in de liturgische praktijk daarbuiten. Vaticanum II heeft, denk ik, te veel zijn kaarten gezet op de Eucharistie. De gebedscultuur in de bedding van niet-eucharistische vieringen kreeg veel minder aandacht. Natuurlijk is de Eucharistie het hoogtepunt van de liturgie, maar dat kan alleen waargemaakt worden in een context van de 'Lof Gods' die meeromvattend is. Vroeger had je nog het Lof of het Veertigurengebed, enzovoort. Sedert Pius X is de aandacht wel heel erg sterk uitgegaan naar de communiedevotie. Dat het huidige beleid in veel diocesen erop gericht is om in alle regio's tenminste eens per weekend een Mis te garanderen, heeft denk ik met die ontwikkeling te maken. Dat kan ten koste gaan van een bredere gebedscultuur. Er valt meer te vieren! Wij mogen die praktijk van gebedsvieringen in de kleinere plaatselijke gemeenschappen niet veronachtzamen. Zo creëer je, minstens ten dele, het probleem van het priestertekort.

Wil je het gregoriaans weer terug in de Ordes? En hoe dan en hoe reëel is dit?

Ik zal eerlijk antwoorden: voor mij persoonlijk is het geen kwestie, ik ben in het gregoriaans opgevoed, het is een levende traditie in mij. Maar bij zomaar een novice die hier aan de poort klopt? Het zou een anachronisme zijn. Ik zou daar geen energie in willen steken. Laten we die prachtige traditie overlaten aan groepen die gregoriaans willen (blijven) zingen, in allerlei settings. Al hoort het natuurlijk bij uitstek in de liturgie. Ik persoonlijk zou om anderen te leren hoe ze moeten zingen, hen juist gregoriaans laten instuderen. Het gregoriaans blijft voor mij de leerschool bij uitstek voor liturgisch zingen. Maar ik vind ook

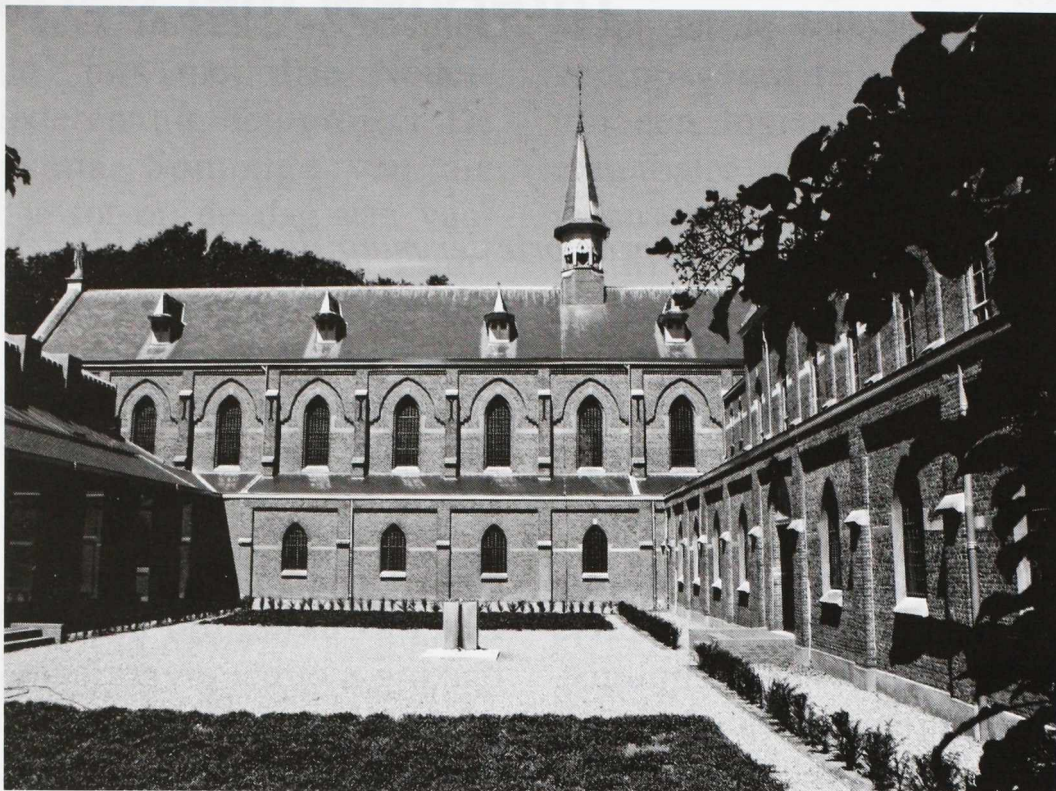
andere ingangen.

Anders gesteld: hoe benader je jongeren, die toch de toekomst vormen, voor liturgische participatie? Het werkt echt niet om ze over te halen vanuit je eigen heilige overtuiging, dat het gregoriaans zo onvervangbaar mooi is. Kijk naar hoe gezangen ontstaan in Taizé: vanuit de stilte ontstaat de klank en vanuit de klank weer de stilte. De hele context van Taizé biedt een contemplatieve bedding van waaruit een bepaald klankveld ontstaat en zo ontwikkelt zich een repertoire. Je moet dus andersom werken: bij jongeren moet je beginnen bij een bepaalde, zintuiglijke setting en van dááruit zou gregoriaans een plek kunnen hebben.

Welke correcties zijn nodig?

Dat vraagt om liturgie die de verbaliteit terugdringt, ten faveure van de stilte, van het symbolisch-rituele van de Latijnse liturgie. Er is een geweldige honger naar en de kerk heeft het allemaal in huis. Alleen: zij laat zich de kaas van het brood eten. We zitten op het deksel van een schatkist. We zijn vastgeraakt in geneuzel over allerlei niet ter zake doende zaken als beoordelen of een tekst teveel ruimte biedt voor ongewenste interpretaties; we blijven vasthouden aan machtsstructuren waarin de vrouw geen plaats krijgt of aan een ongezonde aandacht voor slaapkamermoraal die er totaal niet toe doet.

Die laatste opmerkingen werden gemaakt na 'sluittingstijd', ik (GvO) kon nog net de pen terughalen. Maar raken we hier niet een open zenuw van de huidige crisis? Op deze exempte (buiten de diocesane jurisdictie) plaats, op een moment dat de monitor uitstaat, het interview stopt, springt de geest vrij. In het middaggebed, sober en stromend gezongen door veel stilte heen, viert de geest hierna nog even door.

Tijdens het interview kwamen meerdere keren onderstaande publicaties aan de orde:

Abdijboek, uitgave van de IWVL (Stichting Intermonastriële Werkgroep voor Liturgie), Johannahoeveweg 79, 6816 VG Arnhem, Email: zr.margareth@koningsoord.org
Godlof! Kloosterliturgie in beweging. 40 jaar Intermonasteriële Werkgroep voor Liturgie. Onder redactie van: Louis van Tongeren, Margareth van Gils ocso, Bruno Wilderbeek ocso, Hadewych Zomerdijk ocso. 2007, Kampen, Gooi&Sticht, ISBN 9789030411116.

cd *Keer tot mij terug*, in sept. 2010 opgenomen in abdij Maria Toevlucht, Zundert. Deze cd bevat de registratie van een morgen-, een middag- en een avonddienst.

cd *In zijn uur gekomen*, in sept. 2010 opgenomen in abdij Maria Toevlucht te Zundert. Deze cd bevat een 17-tal gezangen, telkens afgewisseld met korte lezingen uit het passieverhaal.

Drs. Bruno Wilderbeek, OCSO (1951, monnik van de abdij Maria Toevlucht te Zundert) studeerde koördirectie, zang en piano aan het Nederlands Instituut voor Katholieke Kerkmuziek en aan het Conservatorium, beide te Utrecht. Hij was werkzaam in het muziekonderwijs en actief binnen de Nederlandse Sint-Gregoriusvereniging. Na zijn studie theologie te Amsterdam en Utrecht was hij werkzaam op het Diocesaan Pastoraal Centrum van het Aartsbisdom Utrecht. In zijn eigen gemeenschap is hij cantor. Hij is lid van de zangcommissie van de IWVL sinds 2001.

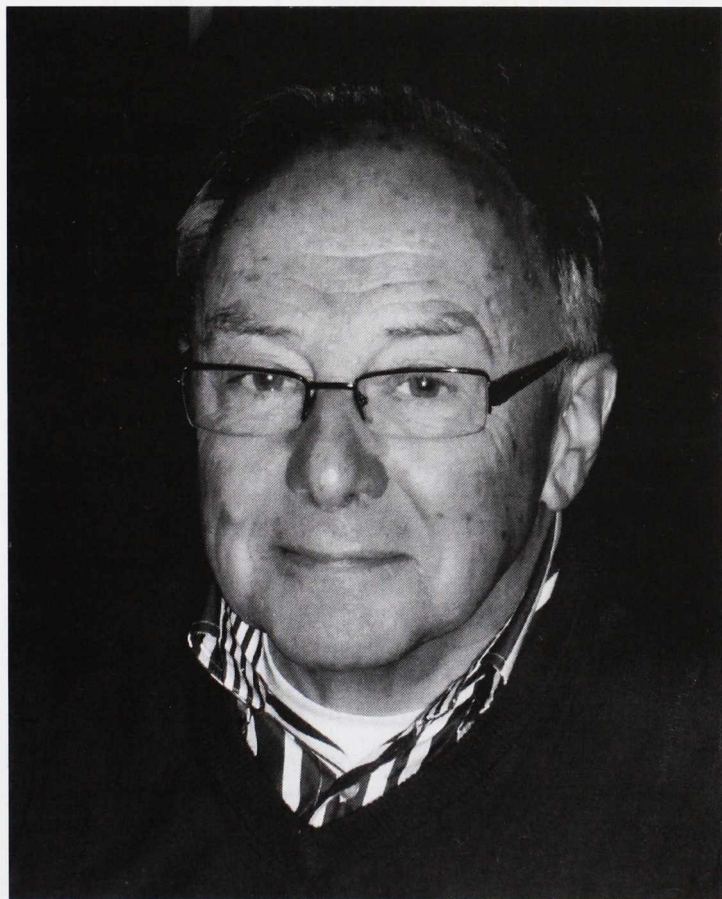
Adres: Abdij Maria Toevlucht, Rucphenseweg 38, 4882KC Zundert.

Email: brbruno@abdijsmariatoevlucht.nl

‘De vierende in de liturgie is niet meer de priester maar de verzamelde gemeenschap’

Vooraf:

Het voorgevoel liegt zelden: dat kan een mooi, hier en daar spannend gesprek worden, tussen een professionele liturgist en een liturgieliefhebber, van wie de eerste vooral Nederlandstalig werkte en de tweede een gregorianist is. We kennen elkaar van een tiental jaren samenvallend bestuurslidmaatschap van de NSGV (Nederlandse Sint-Gregorius Vereniging); hij was het al ruim tien jaren daarvóór en ook tien jaren daarna. Kortom: hier komt een éminence grise aan het woord.

Vertel eens iets over je eerste kennismaking met kerkmuziek?

Dat was in die tijd uiteraard een kennismaking met het gregoriaans en de Latijnse polyfonie. Ik herinner me uit mijn geboorteplaats Rotterdam dat een kapeleen van onze parochiekerk een groep mannen rond zich verzamelde en hen in liturgische kleding gregoriaans liet zingen bij het altaar. Dit als een actie tegen en onder protest van het parochiële zangkoor, dat zich in de ogen van die kapeleen teveel bezig hield met Latijnse meerstemmigheid.

Tijdens mijn seminarieopleiding bij de Maristen maakte ik gaandeweg intensiever kennis met het gregoriaans en werd het mij steeds dierbaarder, te meer omdat ik tijdens de laatste zes opleidingsjaren als dirigent en organist was aangesteld. Op zo'n seminarie leefden we als halve monniken. Op zondag zongen we naast de hoogmis de terts, het lof, de vespers en de completen. En dat alles in het gregoriaans uiteraard. Alleen op feestdagen waagden we ons aan meerstemmige Latijnse missen en motetten.

Werd er toen helemaal geen Nederlands gezongen?

Aanvankelijk alleen devotieliederen, na het Lof bijvoorbeeld. Maar ik herinner me, dat op het eind van mijn studietijd het Nederlandse lied voor het eerst zijn

intrede deed tijdens de misviering. Dat was door de week in een zogenaamde 'gedialogeerde' mis met drie Nederlandstalige liederen uit het project De Gemeenschapsmis. Sommige van die liederen vind je tot op de dag van vandaag nog terug in Gezangen voor Liturgie, zoals GvL 411 van Gerard Wijdeveld /Albert de Klerk (Christus die verzezen is) en GvL 565 van Michel van der Plas / Jan Mul (Zingt voor de Heer van liefde en trouw).

Je hart lag bij het gregoriaans; hoe is het gekomen dat je je van lieverlee toch meer op de Nederlandstalige kerkmuziek hebt toegelegd?

Mijn eerste pastorale benoeming was in een Maristenparochie te Bergen op Zoom. Vóóraf had ik het consigne gekregen om de muziek over te laten aan de dirigent ter plaatse. Maar het toeval wilde dat deze juist vóór mijn aankomst verhuisde naar elders. En zo kwam het dat ik me tóch om de muziek moest bekommeren en eigenlijk is dat, ook bij volgende benoeringen, zo gebleven. Ik heb steeds naast mijn taak als pastor ook altijd de zorg gehad voor de kerkmuziek en de liturgie.

Ik zong met het koor in die tijd gregoriaans en Latijnse meerstemmigheid. Toen de revolutionaire liturgievernieuwing van Vaticanum II - dat ze dat aangedurfd hebben!! - al wat in zicht kwam, ontstond de behoefte om - naast de hoogmis van 10.00 uur - ook in de zondagsmis van 12 uur te zingen en wel in het Nederlands. Repertoire was er niet en om de mensen toch aan het zingen te krijgen, moesten we terugvallen op Wilt heden nu treden en Mijn schild ende betrouwen van het Wilhelmus.

Geïnspireerd door de conciliaire vernieuwingen in de liturgie ben ik - van toen af aan - naarstig op zoek gegaan

naar geschikte gezangen in de volkstaal. Want dat de volkstaal het verdiende om gepropageerd te worden, dat was voor mij een logische consequentie uit het conciliaire uitgangspunt dat het de gemeenschap is, die liturgie viert. Hadden de 'Misweken', door de Franciscanen en Norbertijnen, de mensen geleerd om gregoriaans te zingen, hier lag een geheel nieuwe uitdaging. Op zoek naar bruikbaar repertoire stond ik vanaf het begin in contact met de groep Huybers/Oosterhuis, Gooi & Sticht, de NSGV en de KRO-studiedagen: daar kwam het repertoire vandaan, waar van lieverlee ook componisten van naam zoals Strategier en De Klerk hun bijdrage aan gingen leveren. Er is ontzettend veel gemaakt in die jaren!.

Ik ken je als professionele liturgist, gedreven door idealen: vertel daar nog eens meer over.

Na een kort soort sabbatjaar, waarin ik o.a. colleges volgde bij Schillebeeckx en daarna tijdelijk inviel in een Vlaamse parochie en zo ook iets opstak van het repertoire aldaar, werd Den Bosch mijn volgende standplaats als pastor. Ook hier werd ik tevens koorleider en organist. Naast de zorg voor de hoogmis begeleidde ik in drie andere weekendvieringen de Nederlandse volkszang. De stille zondagse avondmis, van 17.30 uur, deed ikzelf.

Het repertoire, waar het koor mee vertrouwd was, bestond aanvankelijk alleen uit gregoriaans en Latijnse meerstemmigheid. Maar gaandeweg kon ik niet aan de verleiding weerstaan, om ook nieuwe Nederlandse liturgische muziek in te gaan studeren. Feitelijk begint dan voor mij het gregoriaans wat op de achtergrond te raken. Ik herinner me, dat we om repetitietijd te winnen, een selectie maakten van enkele gregoriaanse propriumgezangen en die meerdere zondagen

achtereen zongen.

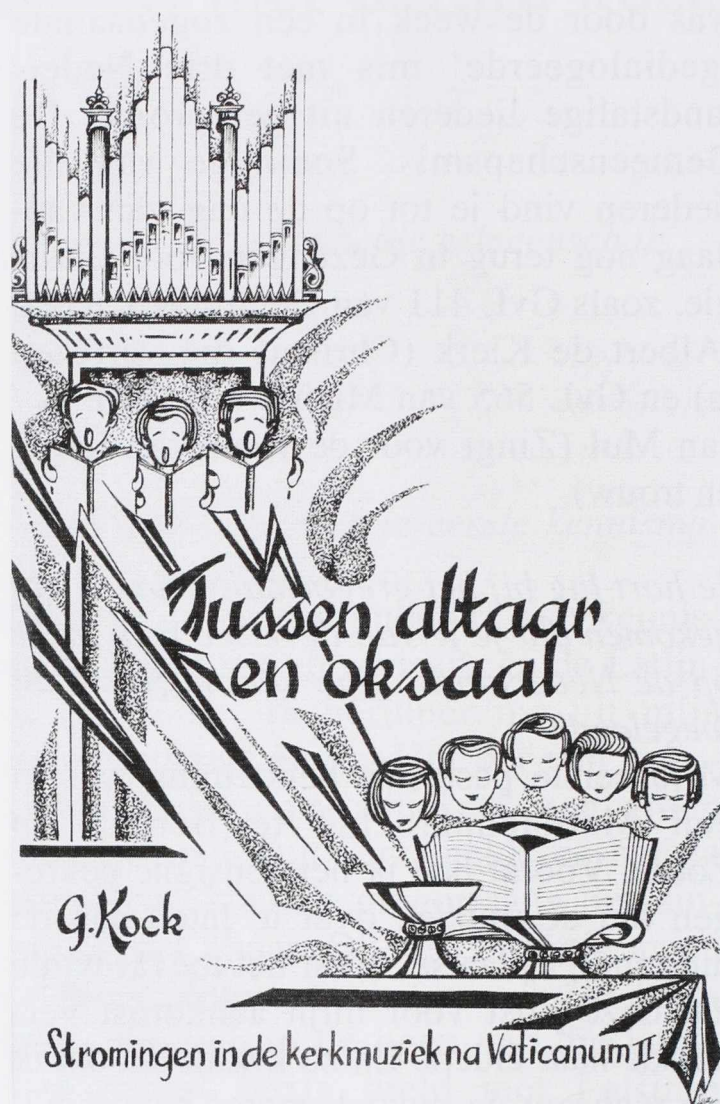
Het was een bijzondere tijd van proberen en experimenteren om de nieuwe inzichten van Vaticanum II in te voeren. Zo weet ik nog, dat we eens per maand zogenoemde 'themadiensten' hielden. Samen met de liturgische werkgroep werd een thema bedacht en daar werden Bijbellezingen (en gezangen) bij gekozen. Ze vonden veel waardering. Toch, als er iets is waar ik achteraf niet meer achtersta, dan zijn het deze thematische vieringen. Want je liet daarin als het ware de Bijbel buikspreken voor wat jij als liturgische werkgroep de goegemeente zeggen wilde. Dat is de omgekeerde weg. Liturgie vertrekt vanuit de lezingen. Daaruit destilleren we wat het Woord Gods ons hier en nu te zeggen heeft.

Hoe heb je je idealen voeding gegeven?

De idealen waren er. Ik kreeg een heel bijzondere kans die te onderbouwen, toen ik met nog vijf anderen uit de bisdommen 's-Hertogenbosch en Breda werd geselecteerd voor een universitaire studie Liturgie te Tilburg. Dat is een heel fijne tijd geworden, die ook duidelijk een wissel heeft gezet op het verdere verloop van mijn leven. Ik denk er dan ook met veel plezier aan terug. Gerard Lukken, Ton Scheer en supervisor Wiel Claessen hebben veel bijgedragen aan mijn persoonlijke vorming, want het devies toentertijd was wel zo'n beetje: 'Liturgie kun je uit de boeken leren, maar liturgie vieren doet een appel op jou als persoon'.

Mede vanuit Tilburg gestimuleerd solliciteerde ik met succes naar een baan als liturgist voor drie parochies in Oss. En ook deze functie heb ik tien jaar vervuld. Het bijzondere was, dat Oss mij tegelijk ruimte bood om af te studeren en te werken aan mijn afstudeerscriptie.

Die doctoraalscriptie 'Tussen altaar en oksaal' (1980), met als ondertitel

'Stromingen in de kerkmuziek na Vaticanum II', heeft uiteindelijk zo'n goed onthaal gekregen, dat ik cum laude kon afstuderen. Het onderwerp was mij aan de hand gedaan door dr. A. Kurris.

Na Vaticanum II begonnen zich binnen de RK kerkmuziek duidelijk twee richtingen af te tekenen, die ieder hun weerslag vonden in een vereniging. Beide waren zeer actief, met congressen en publicaties: de Consociatio Internationalis Musicae Sacrae (CIMS, opgericht 1963) en de studiegroep Universa Laus (UL, opgericht 1966).

In 'Tussen Altaar en Oksaal' schreef ik de geschiedenis van de eerste tien jaren na het Concilie, tot en met 1974, om tot de conclusie te komen dat de verhoudingen tussen eerder genoemde groeperingen uitloopt op een controverse.

Die controverse vat ik in mijn werkstuk

als volgt samen: De vraag of kerkmuziek op de eerste plaats muziek is of op de eerste plaats liturgie, wordt door de Vaticaanse documenten ... definitief ten gunste van de liturgie beantwoord. Van 'humilis ancilla liturgiae' is de kerkmuziek zelf tot liturgie geworden Is voor UL de kerkmuziek op de eerste plaats liturgie, voor de CIMS blijft zij op de eerste plaats muziek. Het uitgangspunt van de CIMS is niet de vernieuwde liturgie met daarbij de vraag: 'welke muziek past daarbinnen?', haar uitgangspunt is de muziek (en wel met name het traditionele kerkmuziekrepertoire) en de vraag die zich dan aandient is deze: 'hoe behouden wij dat repertoire en doen wij tegelijk recht aan de liturgische vernieuwingseisen van het Concilie?'

Tenslotte heeft de CIMS ook niet beantwoord aan de opgave die haar...(als officiële vereniging voor de kerkmuziek)... gesteld was om allen die zich om de kerkmuziek en haar toekomst bekommeren, te stimuleren en samen te brengen. Integendeel! Door zich reactionair op te stellen heeft de CIMS velen, met name de UL, van zich vervreemd. ... Dat het bij dit alles niet alleen gaat om een tegenstelling tussen twee verenigingen, maar dat er terecht gesproken kan worden van 'stromingen in de kerkmuziek' zal duidelijk zijn wanneer men steeds weer - in de dagelijkse praktijk - ervaart dat deze controverse niet alleen speelt op hoog internationaal niveau, maar zich evengoed doet voelen op landelijk, diocesaan en zelfs parochieel niveau.

Wie in mijn scriptie het nawoord leest (zie elders in dit blad) kan daaruit concluderen, dat deze studie op wereldniveau mij handvatten heeft aangereikt voor mijn dagdagelijkse liturgisch muzikale praktijk. Muziek in de liturgie is voor mij zelf liturgie en kan slechts beoefend worden 'op de maat van de liturgie'.

In het spanningsveld tussen altaar (de liturgie) of het oksaal (de muziek) geef ik de eerste het meeste gewicht.

Je bent in die tijd toch ook in het bestuur van de Gregoriusvereniging actief geworden?

Ik was nog maar net afgestudeerd toen ik gevraagd werd toe te treden tot het bestuur van de Diocesane Sint-Gregorius Vereniging. Een jaar later was ik de voorzitter van die club als opvolger van Tjeu Lax en maakte als dusdanig ook deel uit van het landelijk hoofdbestuur. Beide functies heb ik meer dan twintig jaar vervuld. Ook op diocesaan en landelijk niveau heb ik niet nagelaten mijn visie op muziek in de liturgie te pas en te onpas uit te dragen en heb ik vooral bekendheid willen geven aan het nieuwe Nederlandse repertoire en de mogelijkheden die dat liturgisch biedt. Ik deed dat door het organiseren van studiedagen, het geven van cursussen en vooral ook door het geschreven woord, dat laatste met name ook via het tijdschrift Continuo. Een bundeling van daarin verschenen artikelen is later uitgebracht door SNK (een voorloper van het latere Unisono en huidige Kunstfactor) in een drietal publicaties: Op de Maat van de Liturgie en (twee deeltjes) In het Ritme van het Jaar.

Om ook zelf aan de basis te kunnen werken aan de verwezenlijking van mijn idealen heb ik in de parochie in Oss waar ik op de pastorie woonde samen met enkele jonge mensen van toen een koor-tje opgericht. Ik gaf het de naam 'Cantorij' om daarmee aan te geven dat we op de eerste plaats dienstbaar wilden zijn aan de liturgie en de liturgie vierende gemeenschap. En om maar elk misverstand over onze intenties uit de weg te nemen noemden we ons volledigheidshalve: 'De Liturgische Cantorij'.

Naast liturgisch muzikale activiteiten aan

de thuisbasis fungeerde die cantorij ook als instructiekoor op de avonden, dat ik het bisdom introk. En het leuke was dat de cantorijleden van lieverlee zo dikwijls mijn verhaal gehoord hadden, dat zij in de pauze beter en feller mijn standpunten uitdroegen dan ik het zelf had kunnen doen.

Wat deed je in die 20 jaar als voorzitter van de diocesane NSGV aan het gregoriaans?

De eerlijkheid gebiedt te zeggen, dat ik kennelijk zo gefocust was op het Nederlandstalige repertoire, dat ik mij niet herinner het zingen van het gregoriaans uitdrukkelijk gepromoot te hebben. Wel heb ik er voor geijverd, dat waar men gregoriaans zong, dat deed 'op de maat van de liturgie', door bijvoorbeeld gebruik te maken van het nieuwe Graduale Romanum en door bij de keuze van het ordinarium er rekening mee te houden, dat het kerkvolk ook zingend aan de liturgie kan deelnemen. Vandaar dat ik ook mijn best heb gedaan om wat meer bekendheid te geven aan het Graduale Simplex, omdat dat meer kansen biedt voor het meedoen van het volk door het zingen van de refreinen/responsen/anti-fonen.

Ook voor de gregorianisten organiseerden we wel studiedagen. Zo herinner ik mij er een, waarop in de voormiddag Dom Nico Wesselingh sprak over het liturgische gebruik van het gregoriaans en in de namiddag Fred Schneiderberg een demonstratie gaf van de nieuwe uitvoeringswijze. Een fijnzinnig betoog! Maar kennelijk voor enkele toehoorders toch iets te fijnzinnig. Midden in zijn referaat kwam er iemand van achter uit de zaal naar voren en fluisterde mij in het oor: 'Voorzitter, je weet toch wel dat deze koorzangers om vijf uur weer onder de koeien zitten?'.

Jou stond duidelijk steeds een ideaal voor ogen! Hoe waardeer je in dat licht de ontwikkelingen op de dag van vandaag?

Mijn ideaalbeeld van liturgie en van muziek als integrerend deel daarvan koester ikzelf nog steeds, maar helaas moet ik constateren dat het steeds minder door anderen gedeeld wordt. Ik constateer om mij heen, hoe de fundamentele omslag in het denken, die de liturgievernieuwing van het Concilie teweeg heeft gebracht, voordat deze overal gemeengoed is, al weer verlaten wordt. Ik ervaar het bijvoorbeeld bij veel jonge priesters, die Vaticanum II niet met woorden zullen afwijzen, maar die voorgaan op een wijze, alsof zij alleen het zijn die het ritueel voltrekken en dat het niet de gemeenschap is die liturgie viert. Ruim twintig jaar heb ik hier in mijn eigen parochie in Heesch mijn stempel gedrukt op de liturgie, mede als dirigent – en later als dirigent /organist – van de Petrus Emmauscantorij. Om de jonge generatie parochiepriesters, maar vooral ook mijzelf, niet langer in de weg te zitten, heb ik kortgeleden het pijnlijke besluit moeten nemen om achter al mijn parochiële activiteiten een punt te zetten.

En daarnaast zijn er natuurlijk de heel zorgelijke ontwikkelingen op hoogkerkelijk niveau, waar men weer de Tridentijnse liturgie toestaat met alle gevolgen van dien. Lees er het interessante boek van Gerard Lukken op na: Met de Rug naar het Volk (2010). Toen ik Gerard een tijdje geleden ontmoette, heb ik hem ermee gecompimenteerd: 'Ik heb je boek als een thriller gelezen, maar ik werd er niet vrolijk van!'.

Hoe denk je over de toekomst van het gregoriaans?

Persoonlijk hou ik nog heel erg van het

gregoriaans! De ontwikkelingen in de bronnenstudie en in de uitvoering van het gregoriaans vind ik uiterst boeiend. Als mij tijd van leven gegeven wordt, dan hoop ik me nog eens door middel van een cursus of zo er verder in te verdiepen. Alleen al als oorsprong van alle Europese muziek verdient het gregoriaans het om bestudeerd en beoefend te blijven. In de concertzaal voor mijn part; maar zeker ook in de kerk, en dan niet slechts uit een nostalgische hang naar het verleden, maar vanwege de bijzondere kwaliteiten en liturgische mogelijkheden die het in zich heeft. En dus ... 'op de maat van de liturgie'!

Conclusie

Terugdenkend aan onze lange gesprekken, waarvan het bovenstaande slechts een schriftelijke samenvatting is, komt er als grondgedachte bij me boven drijven: Wat interessant toch ... wij beiden houden er op gebied van de kerkmuziek verschillende interessevelden op na, maar wat we gemeenschappelijk hebben is: een hart voor de liturgie!

Nawoord van 'Tussen altaar en oksaal'

Een van de redenen waarom ik juist dit studieonderwerp gekozen heb, is het feit dat ik door deze studie voor mijzelf tot een stellingname wilde komen in de kerkmuzikale vragen waar je als liturgist en kerkmusicus voor komt te staan....

Door deze studie gedwongen, heb ik uitvoerig kennis moeten nemen van alle conciliaire en postconciliaire documenten, de kerkmuziek betreffende. Dit op zich is al een winstpunt!

Gaandeweg ben ik onder de indruk gekomen van het revolutionaire karakter van de liturgievernieuwing, zoals neergelegd in deze documenten, en het totaal andere zicht op kerkmuziek, dat door het concilie is gepropageerd.

Ik ben dardoor ook voor mijzelf tot een keuze gekomen: een keuze vóór UL, omdat zij m.i. het best de uiteindelijke bedoelingen van het concilie heeft begrepen.

Als seminarist, als koorleider en organist ben ik opgegroeid in de traditionele kerkmuziek, met name in het Gregoriaans. Deze muziek is mij te dierbaar geworden dan dat ik zou kunnen toestaan dat het echt waardevolle uit dit repertoire voorgoed uit de kerk zou verdwijnen. Ik ben het echter niet eens met de CIMS wanneer deze het kerkmuzikale erfgoed – kost wat kost, en in alle kerken – wil behouden. Naast het criterium van de esthetiek is er een ander criterium – zo heeft UL mij geleerd – dat prioriteit verdient en dat is de liturgische functionaliteit.

Bekeken zal moeten worden waar, wanneer en hoe het oude vertrouwde kerkmuziekrepertoire functioneel kan zijn of functioneel kan worden gemaakt in een vernieuwde liturgie, conform Vaticanum II.

Ik ben er zeker van dat deze vraag binnen onze koren nog te weinig gesteld wordt. Een koor dat graag 'Latijn' zingt, zou zich allereerst de vraag moeten stellen: 'Is de liturgievierende gemeente daar werkelijk mee gediend?'. Kan deze vraag met 'ja' beantwoord worden, dan dient zich een tweede vraag aan: 'hoe komen wij – ook als we in het Latijn zingen – tot een liturgische viering die recht doet aan de liturgische richtlijnen van Vaticanum II?'. Ook in een viering met Latijnse zang zal er bijv. voldoende ruimte moeten zijn voor de actieve deelname van allen aan de zang.

Ik heb de stellige indruk dat zeer vele van onze traditionele koren zich niet de moeite getroosten om op bovenstaande vragen in te gaan. Wat zij eigenlijk beogen, is alleen dit: voortgaan – zoals zij al

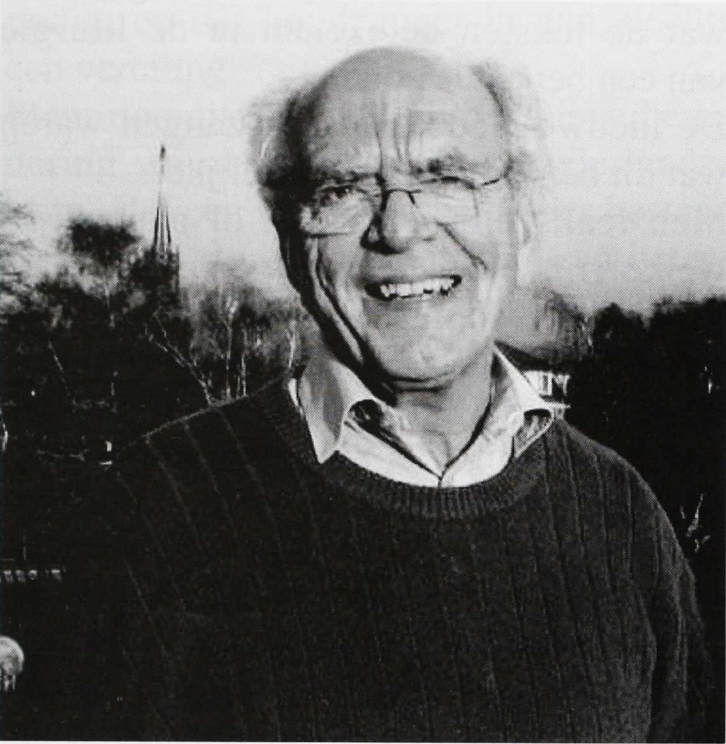
jaren doen – op hun eigen wijze, en dit óndanks het concilie.

Functionaliteit – tweedimensioneel, d.w.z. naar de rite toe en naar de gemeente toe – is een bruikbaar eerste criterium voor liturgische muziek. Onverschillig welke soort muziek men hanteert (muziek voor kinderkoor, jongerenkoor, Nederlandstalige of Latijnse muziek, Gregoriaans, etc.) de eerste eis, die men moet stellen, is dat ze liturgisch functioneel is. Het esthetische niveau komt daarbij vergeleken op een tweede plaats. Toch zal men ook deze dimensie niet uit het oog mogen verliezen. Onze liturgie verdient het dat men ook artistiek gezien streeft naar het hoogst haalbare.

Ten aanzien van de esthetiek heb ik – wat de nieuwe liturgische muziek betreft – overigens een ervaring opgedaan die enigszins bijzonder is. Ik heb ontdekt hoe een werkelijk zingende kerk een heel eigen esthetische dimensie toevoegt aan het geheel van de liturgie, die het gebrek aan hoog cultureel en artistiek niveau ruimschoots vergoedt. Een zingende kerk is – hoe eenvoudig haar muziek ook is – mooi. Een zingende kerk is ook een ideaal, waar jaren over heen zullen gaan voordat het bereikt wordt. Je daarvoor – aan de hand van de studies en de muziek uit de kring van UL – te blijven inzetten lijkt me de moeite waard.

Gerard Kock (1935, Rotterdam) volgde de priesteropleiding bij de Congregatie van de paters Maristen en werkte als basiszielzorger in Bergen op Zoom en 's-Hertogenbosch en als liturgisch vormingswerker in het dekenaat Oss. Naast deze werkzaamheden studeerde hij theologie (specialisatie Liturgie) aan de Universiteit van Tilburg, alwaar hij in 1980 cum laude afstudeerde met een scriptie over de ontwikkelingen in de kerkmuziek na Vaticanum II. Hij vervulde daarna bestuursfuncties binnen de NSGV (Nederlandse Sint-Gregoriusvereniging) en richtte zich d.m.v. cursussen, studiedagen en publicaties op de liturgisch-muzikale vorming van vooral vrijwilligers in het pastoraat. Hij is momenteel o.a. nog actief als redacteur van Werkboek voor weekendliturgie en als hoofd- en eindredacteur van Continuo.

De positie van het gregoriaans in de eucharistie en overige kerkdiensten in Noord-Nederland tussen 1940 en nu

Hoe was de situatie vóór het tweede Vaticaans concilie?

Tot aan het concilie is het Latijn de taal van de kerk. Alle gezangen en priesterlijke gebeden worden in het Latijn uitgevoerd. Zelfs gezangen als het alleluja van Händel worden in een latijnse vertaling uitgebracht. De enige uitzondering vormt het Nederlandse lied aan het eind van het Lof na de zegen met het allerheiligste. Officieel is dan immers de dienst afgelopen.

Bij verreweg de meeste kerkkoren ligt de nadruk op meerstemmige missen en gezangen. Maar overal wordt ook gregoriaans gezongen, zij het vaak niet zo goed.

Er is zoveel tijd nodig om de meerstemmige zang goed ingestudeerd te krijgen dat het tegelijkertijd uit te voeren gregoriaans er bekaaid afkomt. Dit wrekt zich want niet goed uitgevoerd gregoriaans is niet om aan te horen. De koren hebben dikwijls een niet onaanzienlijke machtspositie en een stevige onverzettelijkheid. Soms is dat nog zo, volgens de mening van vele pastores.

Het kerkvolk krijgt niet of nauwelijks de gelegenheid mee te zingen. Het meezingen van het proprium van de missen is qua moeilijkheidsgraad niet te doen. Het kyriale zou kunnen worden ingestudeerd. Maar hier wrekt zich dat juist het kyriale zo vaak meerstemmig wordt uitgevoerd. Overigens met volledige instemming van het kerkvolk, dat zeer gesteld is op de meerstemmige muziek. Men is gewend aan het in stilte aanwezig zijn tijdens de liturgie. De ouderen bidden de rozenkrans, de jongeren volgen de liturgie zwijgend vanuit het meegebrachte missaal. Hier en daar is er een doorbraak en zingt het volk alternerend het kyriale mee in de gregoriaanse melodieën. Alleen buiten de mis om, in het lof en bij andere godsdienstoefeningen, zingt men de laatste jaren voor het Vaticaans concilie op beperkte schaal Nederlandse liederen.

Nederland onderscheidt zich wat dit betreft van de omringende landen (België,

Frankrijk, Duitsland) waar veel meer liederen in de volkstaal worden gezongen, zowel in de mis als bij andere religieuze plechtigheden. Het gregoriaans is daar minder in trek.

Welke idealen ter verandering werden nagestreefd?

Tot aan het concilie is de mis een aangelegenheid van de priester. Die gaat alleen en grotendeels in stilte zijn gang, en wat hij precies doet ontgaat de gelovige.

Een van de doelen, al van voor het concilie, wordt de gelovigen meer bij de mis betrekken. Het concilie breekt de lans voor de opvatting dat de mis niet een recht is van de priester alleen maar dat de gemeenschap recht heeft op haar eucharistie.

Daartoe spreekt het concilie zich uit voor de mogelijkheid van volkstaal tijdens de verkondiging en later voor de hele dienst van het woord. Tijdens de tafeldienst moet het sacrale nog steeds strikt onderstreept worden door het gebruik van het Latijn.

Dit heeft spanningen tot gevolg voor het al dan niet in het Latijn en gregoriaans zingen van het Evangelie (epistel minder) de pefatie, het Onze Vader.

Zijn de idealen verwezenlijkt?

Opvallend is dat het concilie begint met het aanpakken van de liturgie terwijl wereldwijd het godsvolk schreeuwt om een nieuwe bezinning op ethiek, politieke verantwoordelijkheid, gebrek aan democratie binnen de kerk, positie van de zgn. leek, positie van de vrouw, het bij de tijd brengen van de evangelische boodschap, de vernieuwing van de theologie.

Het godsvolk verbaast zich hierover. Men is gehecht aan zijn liturgie. Natuurlijk wil men veranderingen. De liturgie moet verstaanbaarder. En zeker zaken als de praktijk van de biecht, de manier

waarop gedoopt wordt, het huwelijksritueel, het sacrament voor de zieken zijn aan vernieuwing toe. Maar de mis: dat is een ander verhaal.

Wat betreft de eucharistie en de vespers beseft men dat al dat Latijn te eenzijdig is. Steeds meer vat de idee post dat de mensen moeten kunnen meezingen. Toch zou er zeker ook plaats voor het gregoriaans zijn geweest. Want ook dat zingen de mensen graag.

Er is kritiek op de vaak slechte uitvoering. Er wordt te weinig inzicht geboden wat de teksten betekenen in de liturgie van een bepaalde zondag.

De nieuwe Nederlandse gezangen waren wat dit betreft veel toegankelijker.

Men realiseerde zich niet of nauwelijks welke rijkdom het gregoriaans bevat en heeft daar te weinig op voortgebouwd.

Tenslotte is de zaak min of meer uit de hand gelopen, is alles anders geworden en is er weinig van het gregoriaans overgebleven. Ook het gevoel voor de gang van het liturgisch jaar is grotendeels verdwenen.

Het Vaticaanse concilie heeft een start gemaakt met vernieuwing binnen de liturgie. Het Vaticaan treft blaam dat het geweigerd heeft elke tien jaar de resultaten te evalueren.

Er zou met enige regelmaat een terugkoppeling hebben moeten plaatsvinden, maar dit is niet gebeurd. Ook een frequent overleg tussen alle betrokken geleerden in de kerk is niet van de grond gekomen. Het zou toch voor de hand liggen dat bisschoppen, priesters en leken (waaronder zangers en musici) regelmatig met elkaar hadden gesproken over de gang van zaken in de kerken.

Wat te doen?

Het ideaal van de gemeenschapsmis is zeker gelukt. Maar het gregoriaans had er niet uit hoeven. In brede kringen wordt

daarover nu spijt betuigd.

Het zal een financiële injectie vragen om opnieuw goede dirigenten aan te trekken, die koren kunnen vormen. Het zal aan de parochies zijn deze koren regelmatig uit te nodigen.

Begin niet met complete gregoriaanse missen. Voorlopig zijn de introitus- en communiegezangen het best geschikt om na uitleg het volk opnieuw het gevoel voor het gregoriaans bij te brengen. Bij het zingen van Latijnse teksten is er voor de gelovigen natuurlijk een toelichting nodig, en dat houdt meer in dan slechts een vertaling.

Maar doe dit niet via een negatieve benadering van de zeer geliefde Nederlandse zang. Het een kan naast het ander bestaan en kan elkaar zelfs steunen in een betere en verdiepte beleving van de liturgie.

Bind het zingen van gregoriaans niet uitsluitend aan een conservatieve kerkopvatting en theologie.

Sommige teksten in het gregoriaanse repertoire zijn van twijfelachtige kwaliteit - qua theologie en vertaling vanuit de grondtekst. De oude Vulgaat bevat veel fouten. Met gezangen met onduidelijke, soms cryptische teksten

moet men oppassen.

Een ander voorstel: voorzie oude gregoriaans melodieën van nieuwe Nederlandse teksten en bestaande teksten zoals het onze vader. Dat gebeurt al maar kan nog verbeterd worden. Als voorbeeld kunnen gelden de 17 gregoriaanse melodieën door Huub Oosterhuis op nieuwe teksten gezet. Op zich is dit niet nieuw. Ook ver voor het concilie werden nieuwe teksten en nieuwe missen getoonzet op andere oudere gregoriaanse melodieën. Ze zijn prachtig vaak in combinatie met meerstemmige verzen. Grandioos is zijn psalm "Zoals een hert" op de wijze van het *caro mea vere est cibus* van Sacramentsdag.

Om het gregoriaans terug te krijgen in de kerk is het nodig dat de gelovigen daarvoor rijp worden gemaakt. Koren die goed gregoriaans zingen moeten de gelegenheid krijgen dit in de parochies te doen. Pastoors (pastorale teams) moeten bereid zijn deze koren hiervoor een plaats te bieden.

Vaak blijkt dat als op een zondag in de mis gregoriaans wordt gezongen de kerk voller zit dan anders.

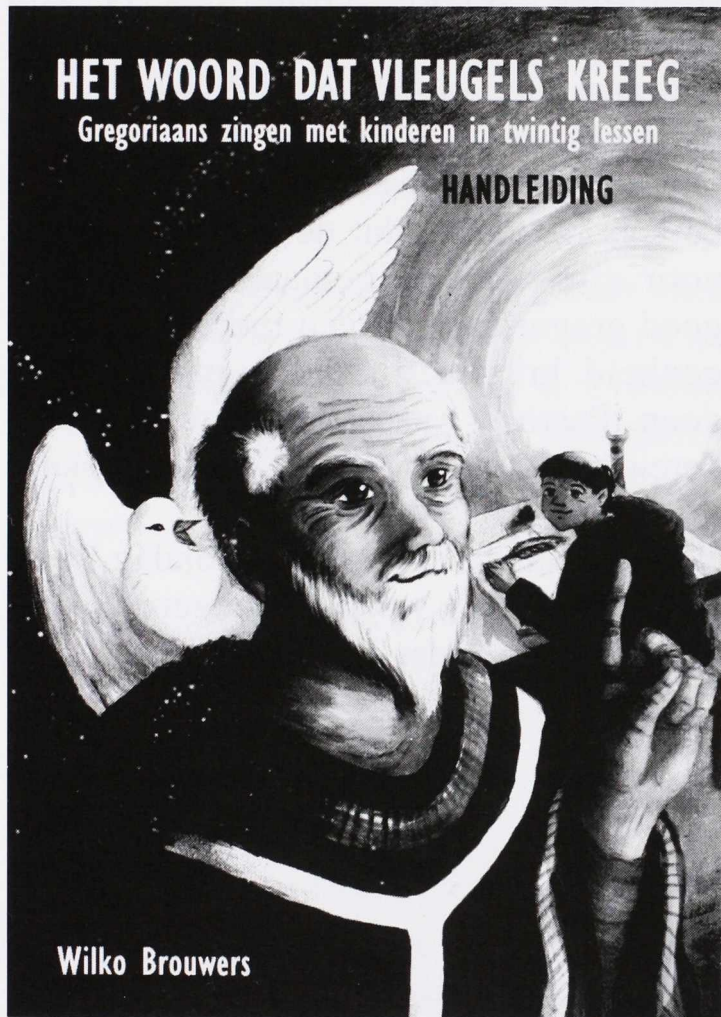
Dit interview werd afgenomen door Albert Koopmans.

Drs. Henk van Breukelen (1930) is een kruisheer (OSC) opgegroeid in een parochie waar het gregoriaans door leraren van het Utrechtse Bonifatiuscollege meesterlijk werd uitgevoerd. Ze zijn dood. Hij is hen nog steeds dankbaar.

Later in het klooster was hij de organist die tien jaar lang de officies en de conventsmis begeleidde.

Hij heeft van meet af aan de betekenis van de landstaal verdedigd maar niet met de bedoeling het gregoriaans ten grave te dragen. Integendeel.

Als de jeugd de toekomst heeft, dan zou dat ook voor het gregoriaans moeten gelden. Wilko Brouwers ontwikkelde voor Ward Centrum Nederland een lessenserie om kinderen met gregoriaans te laten kennismaken. 'Het woord dat vleugels kreeg' bestaat uit een handleiding voor dirigenten en een werkboek voor de kinderen. Vanaf juni is het verkrijgbaar.

ontwerp Els Deckers

Terwijl ik op een prachtige lentemiddag aan mijn tuintafel zit met twee doorgewinterde kenners van de Wardmethode bespreken we de nieuwe benadering van het gregoriaans, de bezieling die nodig is om tot een geïnspireerde uitvoering te komen en wat we daarbij aan oude meesters als Justine Ward en André

Mocquereau te danken hebben.

'Het woord dat vleugels kreeg' is de titel van het nieuwe boek. Waarom?

Wilko: 'Ik noem gregoriaans: spraak-kunst voor zangers. Ik benader het zingen, heel basaal, vanuit het spreken. Kijk eens naar een zin die je uitspreekt. Wanneer je het accent verandert, verandert ook de betekenis. Dat proberen we kinderen duidelijk te maken en dat pakken ze heel goed op. Vervolgens laten we zien dat een melodie op vergelijkbare wijze de tekst interpreteert. We beginnen met Nederlandse teksten en stappen dan eenvoudig over naar het Latijn'.

Jos: 'Eigenlijk is het erg mooi om niet te beginnen met losse woorden, maar met één enkele zin, zoals het in het boek gebeurt. Eén zin is een totaal, een zinvol geheel'.

Wilko: 'Het gaat over betekenis geven, essentieel bij teksten die je gebruikt in de liturgie. Notatie, daar besteed ik slechts terloops aandacht aan. Het is niet het meest essentiële dat gregoriaans genoteerd staat op 4 lijnen, dat de noten vierkant zijn of hoe een notengroep heet'.

Waarin wijkt dit boek af van de oude Wardmethode?

Jos: 'Niet in het wezenlijke. In het nieuwe boek zitten wat ingenieuze vondsten,

en het is toegankelijker. De benadering blijft eigenlijk het zelfde. Zoals de natuur zich ontwikkelt, evolueert, zo ontvouwt als het ware het gregoriaans van eenvoud naar het meer complexe. Heel natuurlijk. Je begint klein, met een kleine melodische ontwikkeling naar een grotere, maar met de garantie voor kwaliteit. Zo is het een scheppend proces’.

Wilko: ‘Er is wel een verschil wat betreft de systematiek. ‘Het woord dat vleugels kreeg’ laat kinderen in de eerste plaats kennismaken met gregoriaans. Hen enthousiast maken is het belangrijkste doel. De Wardmethode en ook de ritmische leer van Dom Mocquereau zijn daarentegen min of meer gesloten systematieken. Dat is tegelijkertijd hun kracht én hun zwakheid. Hun kracht, omdat het ons helpt ons te oriënteren in een complex gebied. Omdat het ons concrete handvatten biedt. Zwakheid, omdat niet iedereen doorheeft dat je uiteindelijk de gesloten systematiek ook weer kunt loslaten’.

Jos: ‘Het nieuwe boek inspireert en reikt iets aan, maar het is geen methode in de betekenis van een spoorboekje. Trouwens: André Mocquereau heeft wel een systematiek aangedragen, maar gedacht vanuit het wezen van de tekst, vanuit de eenvoud van het woord. Nooit was het zijn opzet om de systematiek op een hoger plan te brengen en het woord geweld aan te doen. Hij heeft aanwijzingen gegeven met ruimte daarbinnen om te spelen, maar velen zijn blijven steken in wat ze als zijn leer zagen. Met name de ictus is toch een steunpunt? Die geeft toch houvast? Niet als je de ictus als een vuurtoren ziet. Een baken dat alleen richting geeft, maar koers er niet op af. Of je slaat op de kust.’

Dat loslaten van gesloten systematieken past ook wel in deze tijd. We weten in-

middels dat niet alle gregoriaanse melodieën in de 8 modaliteiten passen.

Wilko: ‘Inderdaad. Maar we moeten ons trouwens wél realiseren dat Ward en Mocquereau er in geslaagd zijn om ontelbare mensen gregoriaans te laten zingen. Het is maar de vraag of iemand dat ooit nog eens klaarspeelt’.

Hoe kan ‘Het woord dat vleugels kreeg’ een bijdrage leveren aan een revival van het gregoriaans en hoe bereik je de mensen die er mee moeten gaan werken?

Wilko: ‘Eigenlijk willen we vooral bereiken dat de geest uit de fles gaat, dat kinderen nieuwsgierig worden naar meer. Bij het boekje komt een cd met ongeveer 90 korte tracks. Niet te gebruiken voor in de les of op het koor, maar puur als ondersteuning voor de dirigenten die met het boek gaan werken. Er staan ook enkele complete gezangen op, die we hebben opgenomen met het prachtige kinderkoor *Clari Cantuli* uit Leuven. Die fragmenten komen ook op de website van Ward Centrum Nederland te staan, zodat de kinderen ze thuis kunnen beluisteren. En verder ga ik demonstraties geven op studiedagen, onder andere in het Utrechts Centrum voor de Kunsten en bij Kunstbalie in Tilburg. (lachend) Verder zouden we natuurlijk een filmpje op youtube kunnen zetten’.

Jos (serieus): ‘Daar zit wel een gevaar in, hoor. Het tegen een filmpje aankijken geeft nooit het innerlijke gevoel weer. Dan gaat men imiteren, terwijl je juist wil dat mensen het zelf ervaren, voelen en begrijpen’.

Wilko: ‘Ik neem verder het boek mee naar Amerika. Ik geef daar elk jaar les, gregoriaans en polyfonie, tijdens het Sacred Music Colloquium van The Church Music Association of America. Ik heb daar overigens ook een Engelse methode met gregoriaans voor kinderen gezien,

ontworpen door Richard Scott. Hij begint ook met zingen voortkomend uit het spreken, maar kiest als eerste voorbeeld het scanderen van teksten in een voetbalstadion. Een heel andere benadering. Maar het is natuurlijk wel leuk om die twee te gaan vergelijken’.

Als ik nu terug ga naar de kern van dit interview: Hoe krijg je het gregoriaans weer terug in de kerk, hoe staan jullie daar tegenover?

Wilko: ‘We leven nu in een heel bijzondere tijd. Enerzijds hebben we de revival van de oude muziek, waar het gregoriaans musicologisch studieobject is geworden en we meer weten over de oude bronnen dan ooit te voren. Anderzijds is – door toedoen van de ontwikkelingen na Vaticanum II – het gregoriaans grotendeels uit de kerk verdwenen. Na Vaticanum II moest de liturgie meer naar de mensen toekomen, maar daardoor is het sacrale verloren gegaan. En het gregoriaans hoort tóch bij dat sacrale element van liturgie. Kort samengevat: musicologisch zie je een opgaande, liturgisch een neergaande lijn voor het gregoriaans’.

Jos: ‘De poging om mensen meer te binden aan de liturgie via de volkstaal is niet gelukt’. Wilko: ‘Maar het terughalen van oude liturgie is geen oplossing. Dat riekt naar een antiekwinkel’.

Jos: ‘We moeten het gregoriaans in het nu krijgen. Het aloude gregoriaans bestaat niet. Als je het zingt dan klinkt het

in het nu. Even vluchtig als alle muziek. Dat is ook de kracht. Er moet begeestering van uit gaan. Terug naar de betekenis van de teksten die je zingt. Je mag nooit aan de tekst voorbij gaan, maar soms ervaar je dat je aan de tekst voorbijgaat. Dan raak je heel even aan de inspiratie die de maker heeft ervaren. Die bezieling, dat is vernieuwing’.

Wilko: ‘En we moeten terug naar het sacrale! Overigens moet mij van het hart dat juist de specialisten de wederopbloei van het gregoriaans vaak in de weg staan, doordat zij uitvoeringen en benaderingen van gregoriaans, die niet overeenkomen met hún opvattingen, scherp veroordelen. Dat is misschien wel goed voor hun eigen status, maar niet voor de terugkeer van het gregoriaans in de kerken.

Jos: ‘We moeten weer gevoel krijgen voor de bijzondere kleur, het bijzondere karakter dat de propriumgezangen aan elke opeenvolgende zondag geven. Dat mis je als je zo maar eens een zondag gregoriaans zingt. En als je zingt: zing dan of het de enige keer is. Laat het altijd nieuw klinken’.

Wilko en Jos in koor: ‘Canticum novum!’

Jos: ‘Als het gregoriaans ooit verdwijnt, dan zal het ooit terug komen. Het zal dan niet meer hetzelfde klinken, dat is vanzelfsprekend. Maar het zal weer kunnen ontluiken vanuit de behoefte om tekst betekenis te geven met melodie’.

Wilko Brouwers is sinds 1994 directeur van Ward Centrum Nederland. Hij leidt de schola van monniken van de St. Benedictusabdij De Achelse Kluis. Hij is dirigent van het Monteverdi Kamerkoor Utrecht en het Strijps Kamerkoor en geeft les aan de Meerjarige Dirigenten Opleiding in het Utrechts Centrum voor de Kunsten.

In dit artikel reflecteert de auteur op de vraag hoe en waarom het gregoriaans weer terug in de kerk zou moeten komen.

Sommige vragen zijn eenvoudig te stellen maar moeilijk te beantwoorden. Ik denk dat de vraag uit de titel van dit artikel hiervan een fraai voorbeeld is. In dit artikel zal ik het probleemgebied rond kerk en gregoriaans tastend wat te ontginnen. Hierna zal ik aan de hand van de ideeën van Dom Hans van der Laan voor een heroriëntatie pleiten.

Inleiding

Laten we beginnen te constateren dat het gregoriaans niet weg is uit de kerk. In vele Nederlandse parochiekerken wordt nog steeds gregoriaans gezongen. Dit gebeurt weliswaar in de marges van de liturgie, maar het gebeurt wel. Nederland heeft altijd een sterke gregoriaanse traditie gehad. De nabloei van deze traditie is nog steeds in onze kerken aan te treffen, al worden de bloemen valer en zijn er steeds minder jonge scheuten aan de stam. Hoe deze situatie in andere landen is, vind ik moeilijk in te schatten. Ik vermoed dat de situatie minder hopeloos is, dan wel eens wordt gesuggereerd. Er zijn gregoriaanse scholae in vele Europese landen en ook buiten Europa wordt het gregoriaans actief beoefend. Ik denk hierbij aan landen als Amerika, Canada en Australië. Mogelijk zijn er nog vele onverwachte plaatsen op onze wereldbol waar gregoriaans gezongen wordt.

Nederland

Maar laten we ons in het kader van een eerste-orde-benadering eens richten op Nederland. Hoe is hier de situatie? De Nederlandse katholieke Kerk kan op vele manieren worden getypeerd. In het kader van dit artikel volstaat wellicht dat de kerk in Nederland vooral een pratende kerk is, geen zingende¹. Geestelijkheid en pastoraal werkers putten zich in de liturgie uit in het gesproken woord - in de preek, maar ook bij de begroeting en de wegzending. Daarnaast worden veel rituele handelingen met woorden omkleed. Er wordt veel uitgelegd. Zaken die terecht enige toelichting behoeven, zoals het doel van de collecte, maar - helaas - ook zaken die vanzelf spreken².

Ik vermoed dat de traditie van de pratende Kerk pas na het Tweede Vaticaanse Concilie (1962-65) in Nederland voet aan de grond heeft gekregen. Dit was enerzijds een gevolg van de nieuwe richting van het concilie en de 'afrekening' met het verleden. Anderzijds was er in Nederland altijd al een traditie van de pratende kerk - de protestantse kerkgenootschappen - die - op afstand - als voorbeeld kon fungeren.

Oremus

In de moderne katholieke Kerken wordt de preek - naast de consecratie en de

communie - bijna unaniem als het hoogtepunt van een liturgische bijeenkomst ervaren. In de preek komt de voorganger verbaal ter zake en probeert hij zijn kudde pas echt te bereiken. Vele priesters bereiden de preek daarom minutieus voor terwijl ze aan de overige onderdelen minder aandacht besteden. Ik hoed mij er wel voor om hierover een waardeoordeel te laten doorschemeren. De werkdruk van pastoors is vaak enorm en het spreekt voor zich dat zij hun activiteiten prioriteren.

Hier komt bij dat nauwkeurige voorbereiding van de liturgische ceremonieën in Nederland al snel als 'formalistisch' en 'koud' wordt afgedaan. Een zekere 'losheid' en 'spontaniteit' worden op prijs gesteld. Al te veel aandacht voor details wordt vaak als 'doods' ervaren. Dit staat op gespannen voet met de ervaring dat juist de aandacht voor details van levensbelang is voor het levend houden van de liturgie. Ik zal dit illustreren aan de hand van een kleine formule; het *oremus* voor het *praeceptis salutaribus moniti*. Deze aanhef van de inleiding tot het Onze Vader is bepaald geen uitzondering in onze Nederlandse kerken. Toch is deze al zo'n veertig jaar geleden 'afgeschaft'? Hoe kan dit over het hoofd gezien worden? Doen Nederlandse priesters hun huiswerk wel? Begrijp mij goed: ik schrijf dit niet om de Nederlandse geestelijkheid te bekritisieren. Ik vind het louter opmerkelijk dat een dergelijk detail bij vele priesters onbekend is gebleven³.

Zonder de zaak (nog verder) te willen opblazen, zie ik het schrappen van het Oremus op deze plek namelijk helemaal niet als een detail. Het is een verandering die voortkwam uit het diepst van de liturgische veranderingen van Vaticanum II. Was voor 1965 de liturgie primair een activiteit van de priester, na 1965 werd de liturgie gedragen door de gemeen-

schap. Voor 1965 bad de priester het Eucharistisch Gebed in stilte - alleen. Na 1965 werden de gelovigen geacht het Eucharistisch Gebed voor zichzelf mee te bidden. Voor 1965 moesten de gelovigen opgeroepen worden om het Onze Vader mee te gaan bidden (*Oremus*: laten we bidden), na 1965 waren de gelovigen al aan het bidden en was deze oproep dus overbodig.

Opluisteren

Er is nog een andere kwestie die ik hier aan de orde wil stellen, namelijk de status van de muziek in de liturgie. Deze geeft vaak aanleiding tot een pijnlijk misverstand. Dit misverstand komt meestal aan het licht als het koor na afloop van de mis wordt bedankt voor het opluisteren van de liturgie. Opluisteren houdt in dat de muziek niet essentieel is. Er is de liturgie en die wordt versierd door de muziek. Ook dit is een Tridentijnse zienswijze van voor 1965. Het is al gezegd: voor 1965 was de priester de drager van de liturgie. Hij sprak (bad) ook de teksten van de gregoriaanse gezangen. Dat de schola deze teksten zong, was mooi meegenomen, maar niet essentieel.

Na 1965 kreeg de schola (in feite: de leek) een eigen rol in de liturgie⁴. De priester bad niet langer de teksten van de gezangen mee. Illustratief is bijvoorbeeld dat bij een stille mis de tekst van het offertorium uitvalt. Als deze niet gezongen wordt, wordt deze overgeslagen of vervangen door een zegeningformule⁵. Belangrijker is dat het gregoriaans dus een eigen functie heeft binnen de liturgie. Het is geen opluistering maar een zelfstandig onderdeel, een onderdeel dat net zoveel aandacht en voorbereiding behoeft als alle andere onderdelen van de liturgie. Deze 'impuls van de kerkmuziek' van Vaticanum II is dus over het algemeen slecht begrepen.

Stilte

Laten we terugkeren tot het aspect van het gesproken woord in de kerk. Hier valt nog wel meer over te zeggen want ook de gewone gelovigen laten zich hierbij tegenwoordig niet onbetuigd. De Nederlandse kerk deelt in de algemene cultuurele tendens van de informalisering. Deze doordrenkt ook de poriën van het kerkelijke liturgische leven. Waar vroeger een sfeer heerste van eerbied en stilte, is nu vaak sprake van een informele ontmoeting van mensen onder elkaar. Bij een ontmoeting horen woorden. Dat is onvermijdelijk. Mensen praten dan ook voor en na de mis met elkaar. In sommige kerken wordt de koffie na afloop zelfs in het kerkgebouw genoten. Hierdoor is de scheidslijn tussen kerk en koffieruimte flinterdun geworden en is het begrijpelijk dat steeds meer mensen in de kerk al het woord tot elkaar gaan richten⁶.

Een nog moeilijker probleem is het moderne individualisme. Veel mensen hebben moeite met het concept 'kerk'. Zij kunnen geen brug meer slaan tussen hun individualiteit en de biddende gemeenschap die zich in de kerkelijke rituelen als één 'lichaam' tot God richt.

Wie in het voorgaande een zekere onvrede proeft, heeft gelijk. Ik realiseer mij echter wel dat niemand de klok ooit kan terugdraaien. En laten we ook niet in valkuil stappen om het verleden te gaan idealiseren. De katholieke kerk deint nu eenmaal mee op de golven van de cultuur en is geen geïsoleerde enclave, al zitten we hier in Nederland niet ver meer van af. Het is triest maar waar: in Nederland is de katholieke kerk in verval. Pastorale teams doen alles op alles om het tij te keren en misschien doen zij in sommige gevallen een te diepe knieval voor de Zeitgeist om de mensen weer naar de kerk te lokken.

Samenvattend kan ik stellen dat in onze samenleving de invloed van de huidige cultuur op de liturgie groter is als andersom. Dan is het niet meer dan logisch dat liturgische aspecten steeds meer worden ingeruild voor aspecten uit het normale dagelijkse leven. Toegespitst op het onderwerp van dit artikel: Latijn maakt plaats voor de volkstaal, zang voor het gewone spreken en het gregoriaans voor de gangbare muzikale genres. Nieuw is dit verschijnsel niet, want ook in de 19^e eeuw hoor je verzuchtingen over de invloed van de Italiaanse opera op de Franse liturgische muziek.

Heroriëntatie

Maar wat zei de apostel Paulus in Romeinen 12?

(2) Stem uw gedrag niet af op deze wereld. Word andere mensen, met een nieuwe gezindheid. Dan bent u in staat om uit te maken wat God van u wil, en wat goed is, welgevallig en volmaakt.

Laten we met dit in het achterhoofd eens de andere kant uitkijken. Zijn we tevreden met de pratende kerk of willen we weer terug naar de zingende kerk, waar het gregoriaans weer een centrale plaats in inneemt? Het mag duidelijk zijn dat ik hier graag een lans voor zou willen breken, niet uit nostalgie of uit restauratie-zucht, maar gewoon omdat een gezongen liturgie heilzaam is voor lichaam en geest. Voor deze heroriëntatie heb ik veel steun gevonden bij de ideeën van Dom Hans van der Laan zoals hij ze formuleerde in zijn boekje 'Het Vormenspel der Liturgie' (1985). In het tweede deel van dit artikel behandel ik van der Laans ideeën slechts voor zover ze relevant zijn voor ons onderwerp.

Volgens Van der Laan kunnen in de door de mensen gemaakte cultuur, het maatschappelijk bestel, drie soorten vormen onderscheiden worden.

1. Functionele vormen
2. Expressieve vormen
3. Monumentale vormen

Deze vormen worden uit eigen vermogen door de mens toegevoegd aan de geschapen vormen van de natuur.

1. Functionele vormen. Dit zijn vormen die noodzakelijk zijn voor de instandhouding van ons bestaan.

Een voorbeeld: een schuilhut in de bergen. Dit bouwwerk heeft geen andere bedoeling dan te kunnen schuilen tijdens een plotseling opkomend noodweer. De constructie zal dan ook niet meer hoeven te zijn dan vier stevige muren met een dak erop. Functionele vormen zijn de min of meer natuurlijke vormen binnen het maatschappelijk bestel.

2. Expressieve vormen. Dit zijn vormen waarbij het accent meer ligt op de gees-

telijke bedoeling. Het zijn functionele vormen die een verfraaiing hebben gekregen. De verfraaiing is een cultivering van de functionele vorm en getuigt tevens van het intellect van de maker.

Een voorbeeld is een fraai geconstrueerd woonhuis met mooie verhoudingen en een versierde gevel. De fraaie constructie voegt iets toe aan de naakte functionaliteit en getuigt van het esthetische inzichten van de maker.

3. Monumentale vormen. Dit zijn expressieve vormen waar de functionaliteit aan onttrokken is. Zij dienen uitsluitend als tekenwaarde voor het intermenselijk contact van geest tot geest. Monumentale vormen zijn sterk traditiegebonden. Gewoonlijk is een rudiment van de oorspronkelijke expressieve vorm voldoende. Een voorbeeld is een kerkgebouw. Het is een expressieve vorm, een fraai bouwwerk, maar het is niet gebouwd om er in te kunnen wonen, hoewel dat in principe wel zou kunnen. Het doet dienst als monument.

Een ander voorbeeld is de maaltijd. Deze kan zuiver functioneel zijn maar ook in een sfeervol restaurant geschieden met kaarslicht en alle andere zaken die een maaltijd tot een aangename tijdspassing maken. In het laatste geval is de maaltijd een expressieve vorm. Het kan echter ook een maaltijd zijn die niet de bedoeling heeft om lichamelijk te voeden, maar geestelijk: een rituele maaltijd, zoals de eucharistie. Deze maaltijd wordt slechts gehouden om zijn tekenwaarde. De eucharistie heeft een symbolische waarde, het ritueel heeft een geestelijke boodschap.

Kenmerkend voor monumentale vormen is dat zij niet door individuen gemaakt kunnen worden. Ik heb eens een liturgisch weekend georganiseerd voor vrijzinnig protestantse jongeren. Zij waren

gewend om zeer creatief met de liturgie om te gaan. Ze schreven eigen gebeden, zongen eigen gemaakte liederen en bepaalden zelf de ceremonie. Allemaal zaken die hogelijk gewaardeerd worden in onze cultuur. Maar toch beseften deze jongeren niet dat ze op deze wijze nooit boven het niveau van de expressieve vormen konden uitkomen. Het niveau van de monumentale vormen was op deze manier niet bereikbaar. Pas toen ik met deze jongeren een korte officiële officiedienst had uitgevoerd, beseften zij dat je alleen met 'echte' monumentale vormen toegang krijgt tot een andere liturgische dimensie.

Liturgische vormen

Met het voorgaande voorbeeld ging ik naadloos over van de monumentale vormen van de maatschappij naar de liturgische vormen. Dit is niet voor niets, want tussen de monumentale vormen van de maatschappij en de liturgische vormen bestaat een direct (analoog) verband. Zij functioneren op ongeveer dezelfde wijze. Zij dienen voor de communicatie van geest tot geest, de liturgische vormen in het bijzonder voor de communicatie van mens tot God. Alle monumentale vormen hebben gemeen dat zij onttrokken zijn aan het dagelijks gebruik, De woorden, gebaren, voorwerpen in de liturgie zijn de gewone woorden, gebaren en voorwerpen uit het dagelijks leven, maar dan teruggebracht tot enkele typische woorden, enkele typische handelingen en enkele typische voorwerpen. Huizen, kleren en vaatwerk van het gewone leven worden er vertegenwoordigd door een kerkgebouw, de gewaden brengen de oervorm van de menselijke kleding aan het licht, ons dagelijks vaatwerk wordt vertegenwoordigd door schaal en beker.

Ook is er in de liturgie als monumentale vorm een speciale taal nodig, het Latijn

en moet er speciale muziek klinken, het gregoriaans. Dit is muziek die de generaties voor ons speciaal voor de liturgie hebben gemaakt. Het levenslied bijvoorbeeld is geen onderdeel van de liturgische vormenwereld. Het is een expressieve vorm. Gregoriaans hoort niet thuis in de kroeg. Het is een monumentale muzieksoort onttrokken aan het dagelijks gebruik.

Het is ook de reden waarom er in de kerk eigenlijk niet gepraat zou moeten worden. Praten doe je buiten de liturgie. Binnen de liturgie zing je. De gewone dingen uit het dagelijks bestaan, zang, gebaar, kleding, vaatwerk, worden in de liturgie dus tot tekens gemaakt. Het zijn dezelfde dingen in hun normale verschijningsvorm, maar krijgen een nieuwe tekenwaarde omdat zij dienen voor de omgang met God.

Een veel gehoord bezwaar tegen Van der Laans opvattingen is dat hij te zeer pleitte voor een steile verticale liturgie en te weinig oog had voor de horizontale dimensie van de liturgie. Voor zover dit waar is, moet dit op passende wijze worden gecorrigeerd. Ook paus Benedictus XVI waarschuwt in het tweede deel van zijn 'Jesus von Nazareth' tegen deze eenzijdigheid:

"Horizontale und Vertikale sind in der Eucharistie, im 'Brotbrechen' untrennbar verbunden" (p. 150).

Zijn we in onze tijd echter niet naar de andere kant overgeslagen, naar een liturgie die eenzijdig gericht is op de horizontale dimensie?

Conclusie

In het licht van het voorgaande durf ik deze vraag wel te beantwoorden. Ik durf zelfs te beweren dat in veel Nederlandse kerken de liturgie 'slechts' als een expressieve vorm functioneert, als een horizontale vorm gericht op de communicatie

tussen mensen onderling. Liturgie op het niveau van de monumentale vorm is een uitzondering. Mijn stelling is nu, dat zolang de liturgie in Nederland een expressieve vorm blijft, het gregoriaans als liturgische muziek eigenlijk overbodig is. Het zal steeds meer naar de achtergrond verdwijnen en in de kerk misschien uit-

eindelijk wel verdwijnen. Een kentering is pas te verwachten als er weer een breed gedragen besef komt van de liturgie als monumentale vorm. Dan komt er vanzelf weer vraag naar het gregoriaans. Hoe en wanneer dit zal gebeuren, is mij onbekend.

LITERATUUR

Benediktus, XVI, paus: Jesus von Nazareth, Zweiter Teil, vom Einzug in Jerusalem bis zum Auferstehung. Freiburg, 2011.

Laan, Dom Hans van der: Het Vormenspel der Liturgie. Leiden, 1985.

¹ Deze constatering heeft betrekking op het algemene beeld en doet geen recht aan individuele gevallen. Daarnaast gaat dit in de eerste plaats over de rol van de priester.

² Als tijdens de derde adventszondag drie van de vier kaarsen op de adventskrans worden aangestoken, hoeft niemand uit te leggen dat deze drie kaarsen verwijzen naar de derde adventszondag.

³ Tot op zekere hoogte is dit nog wel te vergoelijken. Liturgische formules die elke dag voorkomen hebben natuurlijk de neiging om in de beleving af te slijten. Het is de constante dreiging van de fossilisering van de liturgie. Maar deze tendens is minder groot als liturgische formules altijd met begrip worden uitgesproken. En hier liep gedurende vele decennia iets mis.

⁴ Gelegitimeerd door het concept van het algemeen priesterschap van de gelovigen.

⁵ Missaal 2002 (Inleiding, 42) Si vero cantus ad offertorium non peragitur vel non pulsatur organum, sacerdoti licet, in praesentatione panis et vini, elata voce proferre formulas benedictionis, quibus populus acclamat: Benedíctus Deus in saecula.

⁶ In sommige kerken wordt deze tendens nog versterkt doordat kinderen worden 'geïnterviewd' als ze terugkomen van de kindernevendienst. Een volgende stap de interactieve preek. De preek niet langer als monoloog van het leergezag, maar als een gesprek ter uitwisseling van ideeën. En wat te denken van multifunctionele kerken?

Arnoud Heerings is docent gregoriaans, liturgie en muziekgeschiedenis aan het Utrechts Conservatorium, en redacteur van dit tijdschrift.

De *lezingen* belichten ieder op een eigen manier het Pinksterwonder: de eerste lezing uit de Handelingen nog het meest feitelijk; Paulus benadert de Geest als de éénmakende kracht in elke gemeente, te vergelijken met de taakverdeling die de ledenmaten van ons lichaam bindt aan elkaar. En het Evangelie van Johannes beschrijft de op één na eerste verschijning van Jezus (als eerste verscheen Hij immers aan Maria Magdalena): *Hij blies over hen en zei: 'ontvang de Heilige Geest'*.

De *gebeden* benadrukken alle dat de Geest ons moge sterken in ons spirituele leven.

En de *prefatie*: *'De Heilige Geest was met uw kerk op het eerste Pinksterfeest: alle volken heeft Hij de ware God doen kennen, alle talen heeft Hij één gemaakt in de belijdenis van hetzelfde geloof'*.

Als dit de recitatieven zijn van deze viering, hoe creatief zijn daarop de gezangen gecomponeerd!

De **Introitus** legt een onstuimige melodie op een nogal ontoegankelijke Oudtestamentische tekst: als een wind blaast de Geest over de aarde (*orbem*), naar die 'stemhebbende' (*habet vocis*) wijsheid (*scientia*) toe. En dat, zegt Dom Gajard, in slechts twee zinnen, die beide leiden naar dezelfde top re-mi, bij *orbem* en *habet*. En wat hem opvalt: deze compositie is gebouwd op de 'volmaakte' achte mode, maar af en toe speelt zij leentjebuur bij de eerste, zesde en vijfde.

Deze modulaties geven een grote rijkdom, zelfs iets moderns, aan de melodie. De drie *alleluia's* kunnen als een los kunststuk gezien worden, maar ook als een echo van het voorgaande:

het eerste: la-fa als reminiscentie aan *Domini*.

het tweede: naar de do, zoals het hele stuk,

het derde: de cadens van het geheel conform de cadens van de eerste zin.

Drie keer *alleluia*, de modulaties nog even aantappend. En na een of meer verzen steekt de wind weer op. Dom Boer: 'Toon hier wat de Geest vermag in een breed en beheerst cantando, zonder enige zenuwachtigheid of gejaagdheid'.

Het **Alleluia Emitte** behoort tot de oudste in zijn soort, zowel in tekst als melodie (zie A. Kurris, TvG, 1997-2, pag. 57). We vinden hetzelfde type op meerdere teksten (zie GT 23, 236, 262 en ook met eigen jubilus GT 215 bijv.). Kurris geeft ook aan dat deze vierde modus vooral populair is voor de paastijd; door Dom Boer wordt hij aangeduid als dé modus voor de beschouwing, vloeiend en transparant als water: de kleine terts mi-sol en de halve toon boven de grondtoon, hetgeen zoete en vloeiende finales geeft en tere arabesken rond de mi, zoals bij begin en eind te horen is. De compositie is gebouwd volgens het psalmodiemodel, d.w.z. op reciteertonen: de voorzin, na de typische inleiding vanuit de la, op sol (*spiritum tuum*), de nazin (*et renovabis*

faciem) op de fa, terwijl de melodie van *alleluia* de finale vormt. De versierde middenzin *et creabuntur*, hoezeer ook pure formule, probeert toch ook nog iets te zeggen met de tekst: je voelt in de wisselende tempi de boetserende krachten van de scheppende Geest. Dat zullen we in het volgende *alleluia*-met-sequentie nog intenser ervaren.

Alleluia *Veni Sancte Spiritus* met *sequentia*. In *alleluia* zit al heel de melodische lijn van de twee pagina's muziek. We volgen de analyse van Dom Boer: de intonatie is bescheiden en draait om de re. Dan volgt de overgang en de voorbereiding op de dominant la door de niet-modale noten sol-mi-do, waarvan vooral de sol en de do benadrukt worden, en die zich oplossen in de uiterst bevredigende la, bivirga, die op volle kracht gezongen kan worden omdat er nog een hogere noot volgt. En Dom Boer maant: 'Men vermijde zorgvuldig een meewarige uithaal op die sa en zinge haar onbewogen en zonder inzinking'. De afsluiting van de melodie is even mooi en in volkomen harmonie met het geheel.

Dom Gajard legt weer net iets andere accenten. Niet alle *alleluia*'s zijn even exclamatorisch, de twee van vandaag zijn zelfs uitgesproken smekend, vooral deze tweede. Drie golven, de eerste, op *alleluia*, beginnend bij de diepe do en reikend naar de fa, de tweede bij het begin van de jubilus naar de sol en de derde naar de la-sa. Maar zie hoe ze telkens terugvallen naar de re! Wat we zien, horen en voelen is tegelijk het crescendo van de grote lijn (fa-sol-la/sa) én het decrescendo binnen de drie delen. Hoe zing je dat? Dom Gajard suggereert om de noot vlak vóór de cadens-re een voorwaartse dynamiek te geven, zodat die re het crescendo naar de erop volgende bivirga wél voelbaar maakt maar nauwe-

lijks te horen. Je moet, zegt hij, een haastigheid vermijden die de smeking tekort doet, alsook een zwaarheid die de golfing eruit haalt.

Drie zwellende golven: een drievoudig gebaar van smeking. Maar, zegt Dom Gajard, het vers geeft zin aan die melodie: deze overeenstemming tussen woord en toon is zó treffend dat de melodie ervan één enkele gedachtesprong van de componist geweest moet zijn, zozeer dat de jubilus dááruit is voortgekomen als 'une sorte de condensé mélodique'. Hoe het ook zij, de eerste zin is een uitwerking van de twee eerste delen van *alleluia*, de tweede zin dito van het derde deel. En weer zien we dat terugvallen op de (do-)re, ook bij de halfzinnen. Tegelijk krachtig én nederig is de inzet, met mooie golvingen bij *Spiritus*, gevolgd door een melodische omkering van de inzet bij *reple*, wat extra elan geeft aan het hoofddaccent van deze eerste zin: *cor-da fidelium*. En met een, gezien het voorgaande, onverwacht grote vijfstep ijlt de melodie omhoog naar de sa, naar *amoris*, de speciale gave van de Geest. En even snel weer terug in de sfeer van smeking. Gajard: heel mooi muzikaal moment, dat twee keer weelderig terugvallen, nauwelijks afwijkend van de laatste jubilusnoten, op het eind met een licht opverende mi, als eenvoudige overbrugging naar het vervolg. Het moet immers nog verder stromen: via de halfcadens bij *in eis* naar *ignem accende*, waarmee we weer in de jubilus zitten. Daar gaat het dus om, om dat vuur van liefde. En Gajard besluit: essentieel bij elke interpretatie van dit stuk is het in de uitvoering laten voelen van die innerlijke adem waaruit dit wonderlijk mooie stuk is ontstaan en zonder welke het nooit meer wordt dan een vormloze juxtapositie van noten en neumen.

Vanaf ongeveer het eerste millennium

worden op de melodieën van het alleluia *sequenties*, vervolglieberen, geschreven. We hebben er nog vijf over, waaronder deze **Sequentia**. Het gedicht wordt aan meerdere personen toegeschreven (Robert de Vrome, 996-1031 of Paus Innocentius III, rond 1200). En elk jaar weer blijkt het even fris te zijn gebleven, beleven we er de boetserende en masserende Geest in. Dom Boer: ‘zij die deze sequentie geheel in driekwartsmaat zingen, kunnen hier natuurlijk hun mensuralistische hart ophalen. Misschien hebben zij voor dezen enen keer nog gelijk ook!’

Het **Offertorium** is een stevig geweven stuk. Dom Boer wijst op de gelijkenis met het *Laetentur* van Kerstnacht (zie TvG 2007-4, pag. 135), waarbij weer eens opvalt hoe gevoelig de componist zich ook hier weet te voegen naar de tekst. In psalm 67 (68) wordt een grootse verbeelding geboden van Gods gang door de geschiedenis: *de God van Israël, Hij die verleent weerbaarheid, oerkracht aan zijn volk* (eindvers, in vertaling van Ida Gerhardt). En weer voelen we ons bescheiden worden binnen de beperkte ruimte van de vierde modus: mi-sol-fa-sol-fa-fa-mi. Dom Boer wijst ons op het parallellisme van de drie tweeledige zinnen met hun boeiende midden- en eindcadensen:

<i>Confirma hoc Deus</i>	mi
<i>quod operatus es in nobis</i>	sol
<i>a templo tuo</i>	mi
<i>quod est in Ierusalem</i>	re
<i>tibi offerent reges munera</i>	sol
<i>alleluia</i>	mi

Heel de middenzin draait om de sol, terwijl voor- en nazin op de fa reciteren. Als men bovendien de tristrofa's in de tweede halfzin wil zien als aanjagers naar de volgende zin en het eind daarvan, dan is er iets voor te zeggen om het accent van het hele gezang te leggen bij *in Ierusa-*

lem, al blijft dit, zegt Dom Boer, weinig opvallend in deze door A. Kurris wel eens als *Romaans* getypeerde modus. En hoe mooi past de tekst in de liturgie: door wat Gij in ons ('in nobis') hebt bewerkt, dragen wij als offergangers vanuit Jeruzalem geschenken (*munera*) aan. En in een en dezelfde adem klinkt uit dat *munera* het *Alleluia*, in eenzelfde gemoedsbeweging als we al hoorden bij *Deus*, God. We zijn de koning te rijk.

De **Communio** is pure toonschildering. Blijkbaar, zegt Dom Gajard, heeft de componist zich laten leiden door *gedruis alsof er een hevige wind opstak*, uit de eerste lezing: Hoewel de twee zinnen verschillen van lijnvoering, is de melodische architectuur bij beide dezelfde: een licht, syllabisch, scherp eerste deel, gevolgd door een meer uitontwikkelde afdaling naar de grondtoon.

Typisch de aanhef van de zevende modus: scherp met de modale repercussie omhoog, en dan toonschilderend nog eens heen en weer omlaag en weer omhoog, om meteen daarna met een kwartsprong de hoge fa te bereiken bij *sonus*. Een gedruis, windvlaag maakt ineens alle tongen los. Dan omspeelt het vervolg met do en mi de dominante re, met een grote souplesse, terwijl de grondtoon sol je laat wachten, alsmaar de spanning erin houdt tot het eind *sedentes*.

Met *et repleti* wordt het élan van het begin hernomen, hoewel nu tot de kwint beperkt, met de halfcadens op *mi*. En dan zet de daling weer in naar de lonkende grondtoon, via een melodie die zijn weerga niet kent: zo rijk van kleur en expressie. Gajard: ‘hoe breed en warm dat *magnalia Dei*, en hoe die lage fa daar zo doelbewust wordt aangewreven: de enige fa-grave die de finale zijn diepte geeft. Hier treffen we de zevende modus aan als de *mode surmajeur*’. En hij voegt

er pedagogisch (hier lijkt hij op zijn confrater Boer) aan toe: zing die lage fa zo dat-ie gemakkelijk klinkt, ontlastend, zó krijgt het hele stuk zin, dimensie.

En in afwisseling met de psalmodie, uit dezelfde psalm als van de offergang, horen we weer dat alarmerende *sonus*, krijgen we even rust bij het middenalle-

luia, raken dan vervuld van Geest, om vervolgens, vaardig geworden, in een weergaloze daling vol vergezichten te verhalen over de wonderdaden van de Heer (Ps. 67(68)). Een echte *communio* weer, zoals Dom Boer het stelt: 'vervuld van Heilige Geest die zich in rijkdom van woorden openbaart: *loquentes magnalia*'.

LITERATUUR

Veel van deze tekst werd minstens geïnspireerd door, vaak letterlijk aangehaald uit: Dom Joseph Gajard: 'Les Plus Belles Mélodies Grégoriennes', Solesmes, 1985;

en:

Dom Nicolaas Boer: 'Confessio et Pulchritudo', Rotterdam 1952.

Gerrit van Osch is redacteur van dit Tijdschrift.

1.

*Graduale Novum. Editio Magis Critica iuxta SC 117.
Tomus I: De Dominicis et Festis.*

Bij gelegenheid van de vijftigste editie van de *Beiträge zur Gregorianik* is bij uitgeverij *Con Brio* (Regensburg) een praktische totaaluitgave van de sedert 1996 gepubliceerde restitutievoorstellen verschenen. Het nieuwe *Graduale* is zo samengesteld dat de restituties direct in de kwadraatnotatie zijn verwerkt. De neumen volgens Laon en St. Gallen zijn, zoals in het *Graduale Triplex*, boven, respectievelijk onder de notatiebalk toegevoegd. Het *Graduale* bevat de misgezangen voor de zon- en feestdagen volgens de indeling van het *Graduale Romanum*, respectievelijk de *Ordo Cantus Missae*.

Een uitgave waarnaar werd uitgezien: het maakt de actuele stand van het onderzoek toegankelijk voor schola's en hun diri-

genten, voor theologen, voor onderwijs en onderzoek. Het beantwoordt tevens aan de eisen van de liturgieconstitutie conform Vaticanum II.

Het boek bevat ca. 550 pagina's, gebonden; ISBN 978-3-940768-15-5.

De uitgave is te bestellen via www.conbrio.de.

Ook zijn er CD's in voorbereiding of al gereed bij EOS-kloosteruitgeverij St. Ottilien (www.eosverlag.de), door de Schola Gregoriana Monacensis o.l.v. Johannes Berchmans Göschl.

Het *Graduale Novum* zal worden geïntroduceerd in een seminar in het St. Jacobushuis te Goslar, van 15 juli 18.00 uur tot 17 juli 2011 13.00 uur, door Heinrich Rumphorst en Johannes B. Göschl (www.jacobushaus.de).

2.

Internationale Sommerkurse Gregorianik:
Essen, 24-07 tot 31-07-2011.

De cursus is bedoeld voor zowel beginners als gevorderden, omdat men een gedifferentieerd programma voert al naar gelang de vooropleiding. Er wordt aandacht besteed aan stemvorming, basis-kennis, semiologie, modologische aspecten, directie. Het is een initiatief van zowel Folkwang als Euregio (een samenwerkingsverband inzake gregoriaans uit Duitsland, België en Nederland).

Docenten: Stefan Klöckner (cursuslei-

der), Franco Ackermans, Sybille Plocher, Markus Uhl en Hans Leenders. Men kan zich tot 15-06-2011 schriftelijk opgeven met een formulier, verkrijgbaar bij:

Institut für Gregorianik, Internationale Sommerkurse Gregorianik, Folkwang Universität der Künste, Klemensborn 39, D-45239 Essen; Tel. 0177-5633227 (Anke Westerman) / Fax 0201-4903-288 / gregorianik@folkwang-uni.de / www.folkwang-uni.de/gregorianik

3.

Internationale Winterkurse Gregorianik 2012-2014.

Het betreft een driejarige cursus: 2012 over Paleografie, 2013 over Semiologie en 2014 over Modologie. Docenten zijn: prof. dr Stefan. Klöckner, Franco Ackermans en dr. Alfons Kurris. Voor toelating tot de cursus wordt een toelatingstest (zingen en analyseren van een oligotoon gezang uit GT en basiskennis van paleografie) afgenomen d.d. 30-07-2010

op Folkwang Universität der Künste.

Verdere informatie en aanmelding:

Institut für Gregorianik, Internationale Sommerkurse Gregorianik, Folkwang Universität der Künste, Klemensborn 39, D-45239 Essen; Tel. 0177-5633227 (Anke Westerman) / Fax 0201-4903-288 / gregorianik@folkwang-uni.de / www.folkwang-uni.de/gregorianik.

Van Pieter Mannaerts ontvingen we de volgende twee annonces.

4.

Stage de Grégorien en Normandie (21-ste jaargang, voor de 14-de keer te Rânes).

Van 18 tot 24 juli 2011 zal prof. David Eben met assistentie van Charles Barbier, een workshop *le Scriptorium* verzorgen: leren lezen en vervolgens naschrijven van IX- en X-eeuwse hss, met het doel ze beter te leren interpreteren. De 'stage' is toegankelijk voor allen *qui ont une bonne pratique du chant choral*.

David Eben is de leider van de bekende

Schola Pragensis. Plaats van handeling: in de regio *l'Orne*, tussen Argentan en Bagnoles de l'Orne, bij Jean-Marie Godard. Verdere informatie over kosten en logiesmogelijkheden:

J-M. Godard, 50 rue de la fée d'Argouges 61150 Rânes. Tel: 0233397620 en: fpetron@club-internet.fr.

5.

Met financiële steun van de Oberfrankenstiftung en i.s.m. de Bayerischen Staatsbibliothek München is ongeveer de helft van de codices en fragmenten van de *Kaiser-Heinrich-Bibliothek* uit Bamberg digitaal toegankelijk gemaakt: <http://www.staatsbibliothek-bamberg.de/index.php?id=1386>.

Pieter Mannaerts voegt toe: voor gregorianisten zijn de handschriften lit. 5, 6, 7 en 8 zeker van belang (twee cantatoria, een graduale-sequentarium en een tonarium-troparium-sequentarium).

De inhoudsopgave van de Jaargang 2010 vindt u in de vorige aflevering op p. 152.

Vrijdag 1 juli
Heilig Hart van Jezus (Hoogfeest)

Zondag 3 juli
Veertiende zondag door het jaar

Zondag 10 juli
Vijftiende zondag door het jaar

Zondag 17 juli
Zestiende zondag door het jaar

Zondag 24 juli
Zeventiende zondag door het jaar

Zondag 31 juli
Achttiende zondag door het jaar

Zaterdag 6 augustus
Gedaanteverandering van de Heer (Feest)

Zondag 7 augustus
Negentiende zondag door het jaar

Zondag 14 augustus
Twintigste zondag door het jaar
Maandag 15 augustus
Maria Tenhemelopneming (Hoogfeest)

Zondag 21 augustus
Eenentwintigste zondag door het jaar

Zondag 28 augustus
Tweëntwintigste zondag door het jaar

Zaterdag 3 september
H Gregorius de Grote, paus en kerkleeraar
(Gedachtenis)

Zondag 4 september
Drieëntwintigste zondag door het jaar

Donderdag 8 september
Maria Geboorte (Feest)

Zondag 11 september
Vierentwintigste zondag door het jaar

Hoe krijgen we het gregoriaans terug in de kerk?	1
<i>redactie</i>	
Ad fontes	2
<i>Richard Bot</i>	
Het gregoriaans, fluctuerend op de golven van veranderende liturgische tijden	13
<i>Anton Vernooij</i>	
Gesprek met Mgr. J. Bluysen	21
<i>Gerrit van Osch</i>	
Interview met Alfons Kurris	23
<i>Albert Koopmans, Katrijn Kuypers</i>	
Interview met br. Bruno Wilderbeek, trappist	27
<i>Gerrit van Osch</i>	
Interview met Gerard Kock	32
<i>Gerrit van Osch</i>	
Gesprek met Henk van Breukelen	40
Interview met Wilko Brouwers en Jos Leenen	42
<i>Katrijn Kuypers</i>	
Hoe krijgen we het gregoriaans terug in de kerk?	45
<i>Arnoud Heerings</i>	
Dominica Pentecostes, Hoogfeest van Pinksteren	51
<i>Gerrit van Osch</i>	
Mededelingen	55

